

Юридичні науки

НАУКОВІ ПРАЦІ МАУП

МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ
УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

НАУКОВІ ПРАЦІ
МІЖРЕГІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ
УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

SCIENTIFIC WORKS
OF INTERREGIONAL ACADEMY
OF PERSONNEL MANAGEMENT

LEGAL SCIENCES

Випуск 1 (69), 2024

Видавничий дім
“Гельветика”
2024

Редакційна колегія

Кислий А. М., доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, директор Навчально-наукового інституту права імені Князя Володимира Великого, Міжрегіональна Академія управління персоналом (**головний редактор**)

Берзін П. С., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінального права та кримінології Інституту права, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Богатирьов І. Г., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності Навчально-наукового інституту права імені Князя Володимира Великого, Міжрегіональна Академія управління персоналом

Вакулік О. О., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри криміналістики та судової медицини, Національна академія внутрішніх справ

Головко Л. О., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства, Національний університет біоресурсів і природокористування України

Гордієнко С. Г., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри національної безпеки навчально-наукового інституту права ім. Володимира Великого, Міжрегіональна Академія управління персоналом

Доценко О. С., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри публічного управління та адміністрування, Національна академія внутрішніх справ

Заросило В. О., доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності Навчально-наукового інституту права імені Князя Володимира Великого, Міжрегіональна Академія управління персоналом

Калиновський Б. В., доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри конституційного права та прав людини, Національна академія внутрішніх справ

Кисленко Д. П., кандидат юридичних наук, д.пед.н., доцент, професор кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності Навчально-наукового інституту права імені Князя Володимира Великого, Міжрегіональна Академія управління персоналом

Козаченко О. І., доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності Навчально-наукового інституту права імені Князя Володимира Великого, Міжрегіональна академія управління персоналом

Козін С. М., доктор юридичних наук, старший викладач кафедри теорії та історії держави і права, Національний університет біоресурсів і природокористування України

Колб О. Г., доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, професор кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Ладиченко В. В., доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства, Національний університет біоресурсів і природокористування України

Лисенко С. О., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності Навчально-наукового інституту права імені Князя Володимира Великого, Міжрегіональна Академія управління персоналом

Макєєва О. М., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та історії держави і права, Національний авіаційний університет

Мердова О. М., кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри адміністративно-правових дисциплін факультету № 2, Донецький державний університет внутрішніх справ

Муравйов К. В., доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри адміністративного, фінансового та банківського права Навчально-наукового інституту права імені Князя Володимира Великого, Міжрегіональна академія управління персоналом

Омаров Азад Енвер огли, доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри публічного адміністрування, Міжрегіональна Академія управління персоналом

Піддубний О. Ю., доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного та господарського права, Національний університет біоресурсів і природокористування України

Сервецький І. В., доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри національної безпеки навчально-наукового інституту права ім. Володимира Великого, Міжрегіональна Академія управління персоналом

Стрельбицька Л. М., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільно-правових дисциплін, Національна академія Служби Безпеки України

Стрельбицький М. П., доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник науково-організаційного центру, Національна академія Служби Безпеки України

Стрелюк Я. В., доктор юридичних наук, прокурор, Офіс Генерального прокурора України

Чусько В. І., кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін та міжнародного права Навчально-наукового інституту права імені Князя Володимира Великого, Міжрегіональна Академія управління персоналом

Шульга Є. В., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства, Національний університет біоресурсів і природокористування України

Яра О. С., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного та фінансового права, декан юридичного факультету, Національний університет біоресурсів і природокористування України

Łukasz Moniuszko, Doktor habilitowany, Profesor, Wyższa Szkoła Gospodarki w Bydgoszczy (Bydgoszcz, Rzeczpospolita Polska)

Agnieszka Szpak, dr hab., Professor, Department of International Security, Institute of Security Studies, Toruń, Poland

Dariusz Skalski, dr hab., Professor, Gdansk University of Physical Education and Sport, Gdańsk, Poland

Затверджено Вченою радою
Міжрегіональної Академії управління персоналом 24.04.2024 (протокол № 5)

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа:
Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 1173 від 11.04.2024 року.

Відповідно до Наказу МОН України № 320 від 07 квітня 2022 року (додаток 2) журнал включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія Б). Спеціальності: 081 – Право; 262 – Правоохоронна діяльність; 293 – Міжнародне право.

Видання індексується Google Scholar

DOI: 10.32689/2522-4603

Наукові праці МАУП. Юридичні науки. 2024. Вип. 1 (69). Київ : Міжрегіональна Академія управління персоналом, 2024. 30 с. Публікуються статті науковців, які досліджують актуальні проблеми розвитку права. Для науковців, викладачів, студентів та всіх, кого цікавить розвиток юридичної науки в Україні.

ЗМІСТ

Вадим ЗУБ

ТЛУМАЧЕННЯ ОКРЕМИХ КАТЕГОРІЙ В АСПЕКТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ.....5

Едуард КУЗЬМІН

ПОКАРАННЯ У МІЖНАРОДНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ:
МАПУВАННЯ ВИКЛИКІВ НА ШЛЯХУ ДО КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ ПОНЯТТЯ.....8

Дмитро НЕОФІТА

УЧАСТЬ ІНОЗЕМНИХ ГРОМАДЯН В ДЕРЖАВНИХ СПРАВАХ: ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ.....13

Тамара НОВІКОВА

МАТРИЧНИЙ ПІДХІД ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В СУДОВІЙ СИСТЕМІ.....20

CONTENTS

Vadim ZUB

INTERPRETATION OF CERTAIN CATEGORIES
IN THE ASPECT OF ENSURING ECONOMIC SECURITY..... **5**

Eduard KUZMIN

PUNISHMENT IN INTERNATIONAL CRIMINAL LAW:
MAPPING THE CHALLENGES TO THE CONCEPTUALISATION OF THE NOTION..... **8**

Dmytro NEOFITA

PARTICIPATION OF FOREIGN CITIZENS IN STATE AFFAIRS: LEGAL ANALYSIS..... **13**

Tamara NOVIKOVA

MATRIX APPROACH OF RESPONSIBILITY IN THE COURT SYSTEM..... **20**

УДК 330.331.1:631.11

DOI <https://doi.org/10.32689/2522-4603.2024.1.1>**Вадим ЗУБ**аспірант кафедри права Європейського Союзу Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого, kancel@nlu.edu.ua

ORCID: 0009-0002-0263-0404

**ТЛУМАЧЕННЯ ОКРЕМИХ КАТЕГОРІЙ
В АСПЕКТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ**

Розроблення концепції економічної безпеки на різних ієрархічних рівнях вимагає створення системи її забезпечення, передбачає виявлення, та врахування способів запобігання або послаблення впливу чинників небезпек, ризиків і загроз економічним інтересам особи, держави, суб'єктів господарювання. Аналізуючи різні деструктивні чинники впливу на безпеку економічним інтересам, насамперед слід чітко розуміти сутність відповідних категорій, визначати їх відмінність та взаємозв'язок. Метою дослідження є з'ясування змісту окремих термінів, які використовуються в безпекових стратегічних документах та в літературних джерелах, демонстрація їх різноманітності при застосуванні у нормативно-правовому та науковому дискурсі. Результатом наукової статті є підсумок огляду наукової літератури щодо розуміння змісту окремих терміносистем, які використовуються в науково-правовій доктрині. На основі комплексного наукового дослідження та порівняння змісту таких базових категорій теорії національної безпеки, як «ризик», «загроза» та «небезпека», зроблено висновок, що незважаючи на семантичну схожість зазначених терміносистем, кожна з них має своє смислове наповнення та визначає різний ступінь можливості настання негативних наслідків: «небезпека» – ймовірність заподіяння шкоди об'єкту економічної безпеки, яка є категорією динамічною, змінною, залежно від конкретних обставин та умов; «загроза» безпеці держави, суб'єкту господарювання, окремим особам характеризуються наявністю негативних чинників та реальної можливості їх впливу, є найвірогіднішою передумовою завдання шкоди зазначеним об'єктам впливу; «ризик» є умовою зародження ймовірної загрози безпеці.

Ключові слова: кримінальні правопорушення проти довкілля, воєнні злочини, екоцид, збройний конфлікт, кримінальна відповідальність, Міжнародний кримінальний суд.

Vadim Zub. INTERPRETATION OF CERTAIN CATEGORIES IN THE ASPECT OF ENSURING ECONOMIC SECURITY

The development of the concept of economic security at different hierarchical levels requires the creation of a system to ensure it, involves identifying and taking into account ways to prevent or reduce the influence of danger factors, risks and threats to the economic interests of a person, the state, and economic entities. Analyzing various destructive factors affecting the safety of economic interests, one should first of all clearly understand the essence of the relevant categories, determine their difference and relationship. The purpose of the study is to clarify the meaning of certain terms used in security strategic documents and in literary sources, to demonstrate their heterogeneity when used in regulatory and scientific discourse. The result of the scientific article is a summary of the review of the scientific literature regarding the understanding of the content of individual terminologies used in the scientific and legal doctrine. On the basis of a complex scientific study and comparison of the content of such basic categories of the theory of national security as "risk", "threat" and "danger", it was concluded that despite the semantic similarity of the specified terminologies, each of them has its own semantic content and defines a different degree the possibility of negative consequences: "danger" is the probability of causing damage to the object of economic security, which is a dynamic, variable category, depending on specific circumstances and conditions; "threat" to the security of the state, business entity, and individuals is characterized by the presence of negative factors and the real possibility of their influence, is the most likely prerequisite for causing damage to the specified objects of influence; "risk" is a condition for the emergence of a probable security threat.

Key words: criminal offenses against the environment, war crimes, ecocide, armed conflict, criminal liability, International Criminal Court.

Постановка проблеми. Безпека була і залишається одним з найважливіших аспектів функціонування суб'єктів економіки. Забезпечення безпеки є базовою потребою, важливим завданням кожної держави, підприємства та окремих індивідів [1, с. 22].

Як свідчить аналіз соціально економічної ситуації в Україні, такі деструктивні чинники, як загострення економічної кризи в умовах збройної агресії, високий рівень корупції, зростання рівня безробіття, набувають особливо загрозливого характеру і потребують

вироблення адекватних заходів забезпечення економічної безпеки. А це, своєю чергою, потребує використання чіткої термінології як в нормативно-правових документах, так і в науковому середовищі.

Розроблення концепції економічної безпеки на різних ієрархічних рівнях вимагає створення системи її забезпечення, передбачає виявлення, та врахування способів запобігання або послаблення впливу чинників ризику, небезпек і загроз як на рівні держави, так і на рівні діяльності суб'єктів господарювання. Аналізуючи «ризики», «небезпеки» та

«загрози» економічній безпеці, насамперед маємо чітко визначити сутність зазначених категорій та їх взаємозв'язок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Окремим проблемам правового регулювання відносин у сфері забезпечення національної безпеки присвячені наукові розвідки таких вчених як В. В. Бойко, О. С. Власюк, Я. А. Жаліло, Т. Л. Зубко, І. М. Козьяков, О. Є. Користін, М. А. Коваленко, С. І. Лекарь, А. В. Рубан, І. Ю. Ружицький, А. Ю. Туренко, Т. Б. Токарський, В. В. Шемчук, І. В. Яковюк та інші.

Віддаючи належне науковим здобуткам зазначених науковців, слід зазначити, що наявність різних термінів та категорій, що використовуються у нормативно-правовому та науковому дискурсі, вказує на непоодинокі випадки їх неправильного розуміння, тлумачення та використання у підтвердження певних тез, аргументів та висновків, пов'язаних із забезпеченням економічної безпеки.

Метою статті є з'ясування змісту окремих термінів та категорій, які використовуються в безпекових стратегічних документах та в літературних джерелах з проблем забезпечення економічної безпеки.

Виклад матеріалу. Існує значна кількість наукових підходів до тлумачення поняття та змісту «економічної безпеки» серед представників різних галузей та наукових шкіл. Однак оцінюючи визначення концепту «небезпека» в контексті проблеми забезпечення економічної безпеки, окремі науковці не торкаються сутності зазначеного терміну, концентруючись на визначенні таких категорій, як «загроза» та «ризик», рідше – «виклики», трактуючи «небезпеку» як їх синонім. Зокрема, О. В. Зигрій відзначає небезпеку як об'єктивну можливість негативного впливу, що може нанести шкоду. Загроза при цьому є конкретною формою небезпеки [2, с. 105]. Б. Ф. Купчак під небезпекою розуміє ймовірність нанесення шкоди, що можна заздалегідь визначити. При цьому небезпека залежить від відповідних загроз [3, с. 338]. Таке довільне оперування науковцями різними за своєю суттю термінами потребує детального наукового аналізу.

Незважаючи на поширене використання в науковій літературі, а також в стратегічних документах, поняття «загроза», сутність та характеристика її як категорії трактується авторами по-різному, її визначення інколи є протилежними за значенням. Зокрема, в Сучасному тлумачному словнику [4, с. 307] загроза практично ототожнюється з небезпекою і є її ймовірністю, можливістю. На переконання М. А. Коваленко, загрози економічній безпеці є сукупністю реальних та потенційно-можливих явищ і дестабілізуючих чинників,

які ускладнюють або унеможливають реалізацію національних інтересів в економічній сфері [5, с. 112].

Як зазначає А. В. Рубан, загрози безпеці зазвичай мають цілком об'єктивний характер і виникають у разі незадоволення потреб людини і спільнот, що ними утворюються, або в результаті появи суперечностей між індивідами, суспільними верствами і класами, а також державами в процесі їх взаємодії протягом суспільного розвитку [6, с. 35].

В. Ф. Гарькава, під загрозами економічній безпеці розуміє явні чи потенційні дії, внутрішні та зовнішні деструктивні чинники, що ускладнюють або унеможливають реалізацію економічних інтересів і створюють небезпеку для соціально-економічної та політичної системи, цінностей і життєзабезпечення [7, с. 70].

Дослідження дефініції «ризик» вказує на наявність певної дискусії. Одні науковці зазначають, що ризик – це джерело загроз [8, с. 86], інші вказують, що загрози визначають і формують ризики і є його джерелом [9, с. 20].

Визначення сутності термінів «небезпека», «загроза» та «ризик» дали змогу О. О. Желізко розмежувати зазначені категорії та їх взаємозв'язок між собою, де «небезпека» – це ймовірність настання певних негативних подій, що формують загрозу, яка, у свою чергу є можливістю реалізації цих подій і є базисом для ризику, який безпосередньої впливає на порушення рівноваги національної системи підприємництва [10, с. 38]. Вважаємо такою точку зору щодо моменту виникнення зазначених чинників спірною. Аргументи наведемо нижче.

Якщо здійснити хронологію появи загрози, то, на наш погляд, спочатку виникає ризик, тобто можливість виникнення негативних наслідків, наступним етапом є небезпека, що свідчить про можливість негативного впливу і нарешті, створюється загроза, яка веде до конкретної реалізації впливу, що несуть негативні наслідки. Таким чином, загрозливим слід вважати стан економічної безпеки, який вже пройшов етапи ризику і небезпеки. Загроза – це подія, за якої небезпека стає реальною. Для її виникнення активними є обидві складові: існують як самі негативні чинники, так і можливості їх впливу на об'єкт економічної безпеки.

Отже, можемо стверджувати, що ризик – це явище зародження ймовірної загрози безпеці. Частково поділяючи точку зору щодо ототожнення понять «загроза» та «небезпека», слід однак зауважити, що загроза – це емпіричний прояв стану небезпеки.

В науковій літературі поряд з досліджуваними поняттями вживається термін «виклики». Зокрема, С. І. Крук, який виокремив такі сучасні внутрішні виклики національній без-

пеці: повільність реалізації інтеграційних прагнень, здійснення соціально-економічних реформ; зниженням довіри до органів державної влади; здійснення рейдерських атак на об'єкти приватного сектору; послаблення контролю над економічною безпекою та її банківською сферою; висока корумпованість державних інституцій тощо [11, с. 14].

Якщо зважати на те що безпека – це відносний стан, за якого всі системи суб'єкта чи об'єкта можуть працювати з максимальною ефективністю, то ризик можна визначити як момент появи можливої небезпеки, її умову. Після появи ризику держава, суб'єкт господарювання потрапляє у стан небезпеки, однак при цьому небезпека є поняттям можливості, вона є гіпотетичною, тобто може бути прихованою або тільки передбачуваною.

Таким чином, незважаючи на семантичну схожість таких терміносистем, як «ризик», «загроза», «небезпека», очевидно, що вони визначають різні характеристики можливості прояву негативних чинників і заподіяння шкоди. Так, найвірогіднішою передумовою завдання шкоди є загроза безпеці держави, суб'єкту господарювання, окремим особам, що характеризуються наявністю обох складових – негативних чинників та реальної можливості їх впливу.

Висновок. З викладеного можемо зробити висновок, що незважаючи на семантичну

схожість таких терміносистем, як «ризик», «загроза» та «небезпека», очевидно, що кожна з них має своє смислове наповнення та визначає різний ступінь можливості настання негативних наслідків.

Термін «небезпека» – це ймовірність заподіяння шкоди об'єкту економічної безпеки, яка є категорією динамічною, змінною, залежною від конкретних загроз та ризиків. Загроза безпеці держави, суб'єкту господарювання, окремим особам, що характеризуються наявністю обох складових – негативних чинників та реальної можливості їх впливу, є найвірогіднішою передумовою завдання шкоди зазначеним об'єктам впливу; загроза є емпіричним проявом стану небезпеки. Ризик є умовою появи можливої небезпеки, це явище зародження ймовірної загрози безпеці.

Незважаючи на те, що в умовах динамічного розвитку суспільства структура економічних загроз та ризиків постійно трансформується, держава має запобігати та не давати можливості реалізації чинникам негативного впливу, забезпечуючи певний рівень стабільності. Для того, щоб гарантувати економічну безпеку, діяльність державних органів має бути спрямована на виявлення чинників дестабілізації безпеки, їх ідентифікацію, контроль над ними, розробку та реалізацію заходів щодо їх подолання та мінімізації.

Література:

1. Рябих Д. В., Штулер І. Ю. Загрози економічній безпеці країни та методологічні підходи. *Актуальні проблеми економіки*. 2020. № 10. С. 22–31.
2. Зигрій О. В. Вплив ризиків та загроз на стан фінансово-економічної безпеки підприємств. *Вісник ОНУ ім. І.І. Мечникова*. 2016. № 1. Т. 21. С. 105–108.
3. Купчак Б. Ф. Економічна безпека підприємництва: суть та умови виникнення. *Науковий вісник ЛДУВС*. 2010. № 2. С. 334–346.
4. Сучасний тлумачний словник української мови. К.: Кобза, 2005. 544 с.
5. Коваленко М.А., Нагорна І.І., Сіленков Б.В. Управління економічною безпекою регіону: сутність та механізм реалізації: монографія. К.: ХНТУ, 2006. 444 с.
6. Гарькава В. Ф. Стратегія забезпечення економічної безпеки України : дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.03. Київ, 2023. 489 с.
7. Пойда-Носик Н. Н. Особливості функціонування та загрози фінансовій безпеці акціонерних товариств в Україні. *Фінанси України*. 2013. № 11. С. 84–99.
8. Рубан А. В. Державне управління у сфері національної безпеки України : автореф. дис. ... канд. наук. з держ. упр. : 25.00.05. Харків, 2019. 23 с.
9. Мойсеєнко І. П., Марченко О. М. Управління фінансово-економічною безпекою підприємства: навч. Посібник. Львів: Видавництво ЛДУВС, 2011. 380 с.
10. Желізко О. О. Державне регулювання інституціональних змін системи економічної безпеки підприємства: дис. ... канд. екон. наук : 08.00.03. Кам'янець-Подільський, 2019. 262 с.
11. Бойко І. В. Дефініції «ризик», «загроза», «небезпека» як об'єкти наукових досліджень у напрямі економічної безпеки підприємства. *Приазовський економічний вісник*. Київ: *Університет економіки та права «КРОК»*. Вип. 5. 2017. С. 94–98.

УДК (341.49+341.4):341.01

DOI <https://doi.org/10.32689/2522-4603.2024.1.2>**Едуард КУЗЬМІН**

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародного та європейського права
Національного університету «Одеська юридична академія», адвокат, eduard.e.kuzmin@gmail.com
ORCID: 0000-0002-9953-8008

ПОКАРАННЯ У МІЖНАРОДНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ: МАПУВАННЯ ВИКЛИКІВ НА ШЛЯХУ ДО КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ ПОНЯТТЯ

Стаття присвячена дослідженню проблематики концептуалізації поняття покарання у міжнародному кримінальному праві та віднаходженню викликів, які наразі існують на шляху до відповідного результату.

Визначено роль та місце феномену «міжнародного злочину» в означеному процесі, як такого, який не тільки пронизує переважну більшість аспектів міжнародного кримінального права, а й одночасно знаходиться в тісному взаємозв'язку із «покаранням», суттєво впливаючи на нього, видозмінюючи його внутрішні змістовні характеристики й параметри.

Виявлено та систематизовано дві групи сучасних викликів на шляху до концептуалізації покарання у міжнародному кримінальному праві, серед яких чільне місце, з одного боку посідає проблематика «авторитету» та «легітимності» міжнародного кримінального права, «легальності» й «легітимації» міжнародних кримінальних судів і трибуналів, а також «законності» покарання у міжнародному кримінальному праві («зовнішні виклики»), а з іншого – широке коло проблем, пов'язаних із визначенням покарання, його мети, цілей, структури системи покарань, конкретних їх видів, а також інших специфічних нюансів, зосереджених довкола цієї категорії («внутрішні виклики»).

Наголошено на перспективності досліджуваної тематики і обґрунтовано доцільність подальшої її наукової розробки з огляду на виявлені тенденції, що формуються («похідний характер», «селективність», «конфронтація»).

Ключові слова: міжнародні злочини, відповідальність за міжнародні злочини, боротьба з безкарністю, покарання, міжнародне кримінальне право, концептуалізація поняття, сучасні виклики.

Eduard Kuzmin. PUNISHMENT IN INTERNATIONAL CRIMINAL LAW: MAPPING THE CHALLENGES TO THE CONCEPTUALISATION OF THE NOTION

The article is devoted to the study of problematique of the conceptualisation of the notion of punishment in international criminal law and identification of the challenges that currently exist on the way to the relevant result.

The role and place of the phenomenon of “international crime” in this process, as such, which not only permeates the vast majority of aspects of international criminal law, but also is in close connection with “punishment”, significantly influencing it, modifying its internal substantive characteristics and parameters are determined.

Two groups of current challenges to the conceptualisation of punishment in international criminal law, among which, on the one hand, the dominant place is occupied by the issues of “authority” and “legitimacy” of international criminal law, “legality” and “legitimation” of international criminal courts and tribunals, as well as the “legitimacy” of punishment in international criminal law (“external challenges”), and on the other – a wide range of problems related to the definition of punishment, its purpose, goals, structure of the system of punishments, specific types of punishment, as well as other specific nuances centred around this category (“internal challenges”) are identified and systematized.

The prospects of the topic of study and the expediency of its further scientific development in view of the identified emerging trends (“derivative nature”, “selectivity”, “confrontation”) are emphasized and substantiated.

Key words: international crimes, responsibility for international crimes, fight against impunity, punishment, international criminal law, conceptualisation of the notion, modern challenges.

Постановка проблеми. Попередні загальні роздуми щодо природи міжнародного кримінального права, а також потенційних способів осягнення його сутності, змісту та специфіки [2, с. 74, 76] більшою мірою наразі схоже лише утвердили факт екзистенції історично сформованої дихотомії «підстава-наслідок» та валідності існуючого твердження стосовно наявності певного «скісу у бік» першого через вже доволі усталений підхід в частині достатньо традиційного «прочитання»

міжнародного кримінального права головним чином крізь призму феномену «міжнародного злочину», що поволі, еволюційно, починає сприйматись в якості своєрідного «решета, через яке прийнято просіювати» переважну більшість інших явищ, понять та категорій, які, у свою чергу, є не менш визначальними та значущими не тільки безпосередньо у міжнародному кримінальному праві, а й власне також були й залишаються донині досить істотними «для його цілей».

І дійсно такий стан справ сьогодні цілком можливо вважати абсолютно справедливим, адже, з одного боку, подібна ситуація наочно ілюструється значною кількістю наукових досліджень, багато в чому, присвячених пошукам відповідей на фундаментальні питання, зокрема відносно того, що саме слід сприймати в якості міжнародного злочину [20, с. 353–354] та яким, по суті, має бути його чітке визначення [36, с. 1]; шляхів розв'язання проблем, пов'язаних із «контекстом і контрастом» [19, с. 107–109, 126], що неодмінно «супроводжують» міжнародні злочини, а також з їх загальним позиціонуванням, – т. зв. «піднесенням» до рівня імперативу *jus cogens* та «становленням» в якості невідступних зобов'язань *erga omnes* [9, с. 67, 72] тощо. До того ж саме поняття «міжнародний злочин» зазвичай слугувало (і, як правило, продовжує бути) «відправною точкою» та підґрунтям для низки найбільш широковідомих фахових публікацій, у тому числі, й таких, наприклад, як монументальний трьохтомник «хрещеного батька міжнародного кримінального права» [22] та багатьох інших [див, детальніше, наприклад: 7; 38].

У свою чергу, вельми примітно, що нині не виключно «кількісним критерієм» єдині, оскільки, з іншого боку, «міжнародний злочин», як одне з ключових понять, все ще залишається тим феноменом, який так чи інакше пронизує лівову частку інших сфер міжнародного кримінального права, будучи одночасно їх невід'ємною складовою, разом здійснюючи суттєвий вплив, що безумовно позначається на їх сенсовому навантаженні.

Серед таких не є винятком і проблематика покарання, яка також дуже тісно взаємопов'язана із цим явищем [31, с. 73–75]. І насправді ідея міжнародного злочину «проходить наскрізною лінією» через означену тематику, резонуючи з нею в усіх можливих формах і проявах, починаючи від загальних уявлень про його поняття безпосередньо з позицій міжнародного кримінального права [11, с. 260], теорій [14, с. 22], мети, цілей [29, с. 80–81, 70–73], а також системи покарань [16, с. 26–28; 18, с. 91–92] у них, закінчуючи питаннями щодо глобального переслідування за вчинення міжнародних злочинів [34, с. 31–37], права на покарання [27, с. 281–282], покарання за вчинення їх конкретних видів [21, с. 23; 8, с. 16–17; 25, с. 78–84], а також осягнення його сутнісних характеристик та специфіки крізь призму діяльності органів міжнародної кримінальної юстиції [35, с. 55], зокрема кожного окремо взятого міжнародного кримінального суду

і трибуналу [15; 17, с. 24; 3, с. 510], призначення [13, с. 9–11] та звільнення від покарання в практиці відповідних установ [10, с. 1828] і т. ін.

Все це зрештою у своїй сукупності згодом приводить до усвідомлення доцільності й, ба більше, необхідності, а також здійснення, незважаючи на суттєву кількість складнощів, які мали місце під час відповідного процесу, певних спроб випрацювання концептуальних основ означеного поняття, результатом яких надалі стали конкретні запропоновані моделі його концептуалізації [детальніше див.: 1; 24].

Загальне схвальне сприйняття таких кроків планомірно перетворювалось в помірно оптимістичні очікування аналогічних тенденцій, які у подальшому мають спіткати й поняття «покарання» у міжнародному кримінальному праві. Втім, на превеликий жаль, станом на зараз, відповідного, здавалось би, «логічного і закономірного продовження», й досі, повною мірою, не відбулось.

Не полегшує завдання і той факт, що принаймні, з першого погляду, формально кількість наукових робіт щодо тематики покарання значно менша, аніж тих, які присвячені проблемі міжнародного злочину. Однак, незважаючи на це, домінуючою, на нашу думку, все ще має залишатись власне змістовна «компонента», – ототожнення покарання із тим, що уособлює собою «... покладення краю безкарності осіб, які вчиняють такі злочини ...» [30, с. 1]. І, більш того, саме вона, з-поміж іншого, багато в чому, й повинна обумовлювати не тільки неабияку раціональність, а й нагальну необхідність консолідації наукових зусиль спрямованих на концептуалізацію поняття покарання у міжнародному кримінальному праві.

Водночас вже зараз цей процес сприймається як такий, який далеко не є «одноактовим»; натомість прелімінарно думається, що він поділяється на певні етапи, першочерговим з яких мусить безсумнівно бути виявлення та комплексний аналіз викликів, які стоять на його шляху.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Спроби осягнення суті заявленої проблематики у найбільш загальному її ракурсі знаходять своє відображення у фундаментальних роботах Ш. Бассіуні [22], І. Верле [38], Н. А. Зелінської [1], А. Кассесе [7], Р. Краєра [12] та надалі деталізуються у низці спорадичних наукових праць окремих фахівців, серед яких особливу увагу сьогодні заслуговує доробок Б. Бановича [29], С. Ф. де Гурменді [14], К. Б. Карлсон [6], Є. Д. Оліна [27], В. Ранджеловича [29], С. Сокович [29] та ін.

Формулювання мети статті. Метою статті є ідентифікація та систематизація, а також узагальнення актуальних викликів, які існують дотепер на шляху до концептуалізації поняття «покарання» у міжнародному кримінальному праві.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ймовірно ніщо нині краще не описує поставлене у роботі завдання, аніж загальновідоме судження, в якому стверджується, що «те, що спершу може здаватись елементарним, насправді не є таким», адже процес пошуку та окреслення існуючих сьогодні викликів концептуальному конструюванню поняття «покарання» у міжнародному кримінальному праві наразі вбачається за правом сам собою ще тим викликом. Й це цілком природно, оскільки складнощі та труднощі, які містяться в ньому, вже на попередньому етапі спостереження, починають прослідковуватись майже в кожному його аспекті. Подібне, дуже часто прийнято обумовлювати не тільки специфікою міжнародного кримінального права *per se*, а й власне багатогранністю самого поняття «покарання» безпосередньо.

Більш того, відповідна ситуація, суттєво ускладнюється й тим, що міжнародне кримінальне право, слугуючи своєрідним контекстом, умовно «успадковує» низку викликів, які наразі стоять перед «міжнародним правом», як таким в цілому (більшою мірою публічним, у тому числі міжнародним гуманітарним правом, міжнародним правом прав людини, правом міжнародної безпеки, і, насамкінець, правом міжнародних організацій тощо), в той час як для «покарання», зокрема, «похідними» сприймаються виклики, які мають місце в теорії та практиці кримінального права (насамперед, в межах вчення про покарання). Таке поєднання свідчить не тільки про мультидисциплінарний і комплексний характер проблематики, а й надалі призводить до низки питань, які неодмінно підлягатимуть обов'язковому подальшому осмисленню.

Разом з тим, вже зараз стає цілком зрозумілим, що вихідним моментом у подібних міркуваннях доволі типово слугує наріжне питання «авторитету» [26] та «легітимності» [23, с. 24] міжнародного кримінального права, яке надалі поступово перетворюється у проблему «легальності та легітимації міжнародних кримінальних трибуналів» [28], що, у свою чергу, не менш органічно трансформується у проблематику «законності» покарання [6, с. 123–125] у міжнародному кримінальному праві. Саме вона зрештою стає одним із основних викликів, що «розмивають» теоретичні підвалини концепції «покарання» у ньому.

Поряд із вищевказаним зазвичай часто проглядається і «супутня» проблема, яка розвивається за аналогічним алгоритмом; мова йде про «селективність» в міжнародному кримінальному праві [4, с. 642], що, у свою чергу, фактично зводиться до питання «вибірковості», по-перше, стосовно діянь, які міжнародне співтовариство «готове» кваліфікувати як «міжнародні злочини», а по-друге, щодо конкретних передбачуваних звірств, за які міжнародне співтовариство «готове» здійснювати колективне переслідування, що безумовно, між іншим, і так впливає на конструкт покарання [12, с. 191]. У свою чергу, відносно концепту «покарання» у міжнародному кримінальному праві відповідна проблематика плавно перетворюється на селективність *ratione personae* [37, с. 284], що не полегшує її вирішення, і являє собою другий «випад» концептуальним засадам поняття «покарання».

Слід зазначити, що у своїй сукупності обидва цих виклики характеризують скоріше «зовнішню» сторону загальної проблематики і можуть за правом сприйматись в якості контекстоутворюючих.

Водночас ситуація значно обтяжується низкою чинників, які існують «зсередини», оскільки вони знаходять своє чуттєве відображення під час обдумування ключових проблемних моментів, притаманних покаранню, як унікальному явищу, головним з яких вважається пошук відповіді на питання про те, чи мають існувати «межі» застосування аналогії національного права та який потенціал має міжнародне кримінальне право у процесі їх вирішення [33, с. 88–93]. Фактично, надалі воно зводиться до пошуків оптимального взаємозв'язку між «національним» та «міжнародним» у низці надскладних питань більш конкретного спрямування: чи взагалі можливо або наскільки доцільним вбачається використання визначення поняття «покарання», надане в межах національного кримінального права для цілей міжнародного кримінального права та, зокрема, у ньому [32, с. 161–163]; чи переслідує т. зв. «міжнародне» покарання або покарання за вчинення саме міжнародних злочинів однакову мету та буквально такі самі цілі, як того передбачає покарання за національним кримінальним законодавством [14, с. 22]; в який спосіб та якою мірою і чи взагалі має відрізнятись система покарань, а також види покарань, які її складають? [16, с. 1; 18, с. 75]

Примітно, що це лише декілька з тих найбільш поширених і принципових запитань, які, умовно кажучи, знаходяться «не поверхні»;

і можна лише уявити, наскільки ускладнюється ситуація, коли мова зайде про нюанси, – наприклад, в частині визначення ступеня тяжкості міжнародних злочинів, їх диференціації за вказаним критерієм, та, відповідно, особливостями призначення покарань залежно від нього [5, с. 583–584, 588–590] і т. п.

Зрештою, так чи інакше, всі ці питання, наразі вбачаються саме тими викликами, які мають бути невідворотно вирішені на шляху до формування цілісної концепції «покарання» у міжнародному кримінальному праві.

Висновки. Таким чином, проведене дослідження уможливило прийти до проміжного висновку про те, що на шляху до концептуалізації поняття покарання у міжнародному кримінальному праві сьогодні знаходиться низка викликів, які вже зараз вельми умовно можна поділити щонайменше на дві групи: «зовнішні» та «внутрішні».

Думається, що перша група охоплює виклики, які обумовлені питанням, що виникають через проблеми, які спостерігаються відносно міжнародного кримінального права в цілому, і представлені, з одного боку, проблематикою його власного «авторитету» та «легітимності», з іншого, – «легітимації» та «легальності» міжнародних кримінальних

судів і трибуналів, що зрештою результує у своєрідну дилему «законності» покарання. Друга ж, у свою чергу, об'єднує ті виклики, що притаманні безпосередньо покаранню, як феномену, – вбачається, що вони, як правило, проявляються у тих проблемах, які існують щодо визначення поняття покарання, його мети, цілей, структури системи покарань, конкретних їх видів, а також інших специфічних нюансів, які зосереджені довкола цієї категорії.

Разом з цим, проглядаються й інші потенційно можливі критерії для подальшої класифікації викликів, зокрема, наприклад, в частині їх спрямованості, масштабів та серйозності.

Більш того, формуються і нариси певних тенденцій, які пронизують переважну більшість викликів, зокрема поступово окреслюється їх особлива характерна риса, а саме, – «похідний характер», «селективність», а також перманентне становище, що полягає в існуванні в умовах конкуруючої середи, – стану «напруги» між «міжнародним» та «національним».

Як наслідок, така ситуація, не тільки багато в чому, свідчить про перспективність подальшого дослідження означеної проблематики, а й zarazом обумовлює доцільність подальших наукових розвідок відповідної сфери.

Література:

1. Зелінська Н. А. Міжнародно-правова концепція міжнародного злочину : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.11. Одеса, 2006. 486 с.
2. Кузьмін Е. Е. Міжнародне кримінальне право: від злочину до покарання? *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція* : зб. наук. пр. Міжнар. гуманіт. ун-т. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2024. Вип. 67. С. 74–77.
3. Akhavan P. The International Criminal Tribunal for Rwanda: The Politics and Pragmatics of Punishment. *The American Journal of International Law*. 1996. Vol. 90, Iss. 3. pp. 501–510.
4. Armenian A. V. Selectivity in International Criminal Law: An Assessment of the 'Progress Narrative'. *International Criminal Law Review*. 2016. Vol. 16, Iss. 4. pp. 642–672.
5. Carcano A. Sentencing and the Gravity of the Offence in International Criminal Law. *International and Comparative Law Quarterly*. 2002. Vol. 51, Iss. 3. pp. 583–609.
6. Carlson K. B. Punishment, Legality, and Other Challenges of International Criminal Law. *International Criminal Law Review*. 2023. Vol. 23, Iss. 1. pp. 123–144.
7. Cassese A. International Criminal Law. New York: Oxford University Press, 2003. 472 pp.
8. Cassese A. On the Current Trends towards Criminal Prosecution and Punishment of Breaches of International Humanitarian Law. *European Journal of International Law*. 1998. Vol. 9, No. 1. pp. 2–17.
9. Cherif Bassiouni M. International Crimes: Jus Cogens and Obligatio Erga Omnes. *Law and Contemporary Problems*. 1996. Vol. 59, No. 4. pp. 63–74.
10. Choi J. H. Early Release in International Criminal Law. *The Yale Law Journal*. 2014. Vol. 123, No. 6. pp. 1784–1828.
11. Coyle A., Van Zyl Smit D. Editorial: The International Regulation of Punishment. *Punishment & Society*. 2000. Vol. 2, Iss. 3. pp. 259–262.
12. Cryer R. Prosecuting International Crimes: Selectivity and the International Criminal Law Regime. New York: Cambridge University Press, 2005. 364 pp.
13. D'Ascoli S. Sentencing in International Criminal Law: The UN Ad Hoc Tribunals and Future Perspectives for the ICC. Oxford; Portland: Hart Publishing, 2011. 416 pp.
14. de Gurmendi S. F. The Practical Importance of Theories of Punishment in International Criminal Law. *Why Punish Perpetrators of Mass Atrocities? Purposes of Punishment in International Criminal Law* / ed by F. Jeßberger, J. Geneuss. New York : Cambridge University Press, 2020. pp. 12–22.

15. Drumbl M. A. Punishment of International Crimes in International Criminal Tribunals. *Atrocity, Punishment, and International Law*. New York: Cambridge University Press, 2007. pp. 46–67.
16. Freeland S. No Longer Acceptable: The Exclusion of the Death Penalty under International Criminal Law. *Australian Journal of Human Rights*. 2010. Vol. 15, Iss. 2. pp. 1–34.
17. Gross L. The Punishment of War Criminals: The Nuremberg Trial (Second Part). *Netherlands International Law Review*. 1956. Vol. 3, Iss. 1. pp. 10–24.
18. Gumboh E. The Penalty of Life Imprisonment under International Criminal Law. *African Human Rights Law Journal*. 2011. Vol. 11, No 1. pp. 75–92.
19. Haque A. A. International Crime: In Context and in Contrast. *The Structures of Criminal Law* / ed. by R. A. Duff, L. Farmer, S. E. Marshall, M. Renzo, V. Tadros. Oxford : Oxford University Press, 2011. pp. 106–133.
20. Heller K. J. What Is an International Crime? (A Revisionist History). *Harvard International Law Journal*. 2017. Vol. 58, No. 2. pp. 353–420.
21. Hula E. Punishment for War Crimes. *Social Research*. 1946. Vol. 13, No. 1. pp. 1–23.
22. International Criminal Law. Volume I: Crimes / ed. by M. Cherif Bassiouni. Dobbs Ferry: Transnational Publishers, Inc., 1986. 581 pp.
23. Luban D. Fairness to Rightness: Jurisdiction, Legality, and the Legitimacy of International Criminal Law. Georgetown Public Law Research Paper No. 1154117, 2008. 24 pp.
24. Marchuk I. The Fundamental Concept of Crime in International Criminal Law: A Comparative Law Analysis. Heidelberg: Springer, 2014. 304 pp.
25. McMahan J. Aggression and Punishment. *War: Essays in Political Philosophy* / ed. by L. May, E. Crookston. New York: Cambridge University Press, 2008. pp. 67–84.
26. Moran C. F. The Authority of International Criminal Law: A Controversial Concept. Cambridge: Cambridge University Press. 2023. 220 pp.
27. Ohlin J. D. The Right to Punishment for International Crimes. *Why Punish Perpetrators of Mass Atrocities? Purposes of Punishment in International Criminal Law* / ed by F. Jeßberger, J. Geneuss. New York: Cambridge University Press, 2020. pp. 257–282.
28. Popovski V. Legality and Legitimacy of International Criminal Tribunals. *Legality and Legitimacy in Global Affairs* / ed. by R. Falk, M. Juergensmeyer, V. Popovski. New York: Oxford University Press, 2012. pp. 388–413.
29. Randelović V., Soković S., Banović B. International Criminal Law and International Criminal Justice Objectives and Purpose of Punishment in International Criminal Law Theory and Practice. *Journal of Criminology and Criminal Law*. 2023. Vol. 61, Num. 1. pp. 67–91.
30. Rome Statute of the International Criminal Court. International Criminal Court: The Hague, 2011. 58 pp. URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/RS-Eng.pdf> (Date of Access: 29.03.2024).
31. Rubin A. P. International Crime and Punishment. *The National Interest*. 1993. No. 33. pp. 73–75.
32. Safferling C. J. M. The Justification of Punishment in International Criminal Law. Can National Theories of Justification be Applied to the International Level? *Austrian Review of International and European Law*. 2000. Vol. 4, Iss. 1. pp. 126–163.
33. Sloane R. D. The Expressive Capacity of International Punishment: The Limits of the National Law Analogy and the Potential of International Criminal Law. *Stanford Journal of International Law*. 2007. Vol. 43. pp. 39–94.
34. Soler C. The Global Prosecution of Core Crimes under International Law. The Hague: T.M.C. Asser Press, 2019. 695 pp.
35. Stephen C. International Criminal Law: Wielding the Sword of Universal Criminal Justice? *International & Comparative Law Quarterly*. 2012. Vol. 61, Iss. 1. pp. 55–89.
36. Tsilonis V. The Definition of International Crime. *The Jurisdiction of the International Criminal Court*. 2nd ed. Cham: Springer, 2024. pp. 1–30.
37. van Sliedregt E. One rule for Them – Selectivity in International Criminal Law. *Leiden Journal of International Law*. 2021. Vol. 34, Iss. 2. pp. 283–290.
38. Werle G., Jessberger F. Principles of International Criminal Law. 3rd ed. New York: Oxford University Press, 2014. 676 pp.

УДК 348.75

DOI <https://doi.org/10.32689/2522-4603.2024.1.3>**Дмитро НЕОФІТА**

аспірант кафедри теорії права та конституціоналізму

Національного університету «Львівська політехніка», dmytro.b.neofita@lpnu.ua

ORCID: 0000-0001-8412-3654

УЧАСТЬ ІНОЗЕМНИХ ГРОМАДЯН В ДЕРЖАВНИХ СПРАВАХ: ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Стаття розглядає актуальну тему участі іноземних громадян у державних справах, зосереджуючись на їхніх правах та обов'язках в контексті міжнародного права, внутрішнього законодавства країни, а також в аспекті міграційного, цивільного, кримінального та адміністративного права. Зазначено, що іноземці мають право на участь у судочинстві та надає огляд нормативних актів, які регулюють ці питання в Україні, зокрема Цивільний процесуальний кодекс. У тексті йдеться про права та обов'язки іноземних громадян та осіб без громадянства в Україні, а також про їхнє стосування до правових норм, які регулюють їхній статус і поведінку в країні. Також розглядаються процедури їхнього участі у судочинстві та умови, за яких суди України можуть розглядати справи з іноземним елементом. Вказано про важливі зміни до законодавства України, які стосуються правового статусу іноземців та осіб без громадянства, які надавали підтримку у захисті територіальної цілісності та недоторканості України. Ці зміни визнають важливість внеску цих осіб у захист країни та надають їм відповідний правовий статус. У цій статті також йдеться про прийняття норми в законодавстві, яка визнає внесок іноземців у безпеку та захист України в період складних історичних подій. Ця норма вважається сигналом відкритості та готовності України до співпраці з іноземними громадянами і може стимулювати подальшу міжнародну співпрацю та підтримку. Також зазначається, що участь іноземних громадян у державних справах може викликати різноманітні проблеми, такі як розбіжності в розумінні правових норм, що може призвести до конфліктів і непорозумінь. Виявлені проблеми та виклики, пов'язані з участю іноземних громадян в державних справах. Основні проблеми включають: різноманітність розуміння правових норм між іноземцями та місцевими жителями, що може призвести до конфліктів та непорозумінь; перешкоди в доступі до правосуддя через незнання місцевих процедур та недостатню підтримку чи доступ до правового представництва; ускладнення виконання судових рішень для іноземних громадян, особливо якщо вони перебувають за межами країни. Визначено необхідність вжиття комплексу заходів для вирішення проблем, пов'язаних з участю іноземних громадян в державних справах. Сформовано ефективне вирішення цих проблем вимагає комплексного підходу та співпраці між державними органами, правозахисними організаціями та цільовими групами громадян.

Ключові слова: дискримінація, іноземні громадяни, міжнародні договори, правові процедури, правовий статус, судові справи, толерантність.

Dmytro Neofita. PARTICIPATION OF FOREIGN CITIZENS IN STATE AFFAIRS: LEGAL ANALYSIS

The article examines the current topic of participation of foreign citizens in state affairs, focusing on their rights and obligations in the context of international law, domestic legislation of the country, as well as in the aspect of migration, civil, criminal and administrative law. It is noted that foreigners have the right to participate in court proceedings and provides an overview of normative acts that regulate these issues in Ukraine, in particular the Civil Procedure Code. The text deals with the rights and obligations of foreign citizens and stateless persons in Ukraine, as well as their relation to the legal norms that regulate their status and behavior in the country. The procedures for their participation in the judicial proceedings and the conditions under which the courts of Ukraine can consider cases with a foreign element are also considered. Important changes to the legislation of Ukraine concerning the legal status of foreigners and stateless persons, who provided support in protecting the territorial integrity and inviolability of Ukraine, were indicated. These changes recognize the importance of the contribution of these individuals to the defense of the country and give them the appropriate legal status. This article also deals with the adoption of a norm in legislation that recognizes the contribution of foreigners to the security and defense of Ukraine during the period of complex historical events. This norm is considered a signal of Ukraine's openness and readiness to cooperate with foreign citizens and can stimulate further international cooperation and support. It is also noted that the participation of foreign citizens in public affairs can cause various problems, such as differences in the understanding of legal norms, which can lead to conflicts and misunderstandings. Problems and challenges related to the participation of foreign citizens in state affairs have been identified. The main problems include: the diversity of understanding of legal norms between foreigners and local residents, which can lead to conflicts and misunderstandings; obstacles to access to justice due to ignorance of local procedures and insufficient support or access to legal representation; complicating the execution of court decisions for foreign citizens, especially if they are outside the country. The need to take a set of measures to solve problems related to the participation of foreign citizens in state affairs was determined. An effective solution to these problems requires an integrated approach and cooperation between state bodies, human rights organizations and target groups of citizens.

Key words: discrimination, foreign citizens, international agreements, legal procedures, legal status, court cases, tolerance.

Постановка проблеми. Тема участі іноземних громадян у державних справах має велике значення в сучасному світі, де глобалізація і міжнародні відносини стають все більш важливими. Правовий аналіз цієї теми включає розгляд різних аспектів, починаючи від міжнародного права та закінчуючи внутрішнім законодавством країни.

Участь іноземних громадян в державних справах вносить різні проблеми та виклики, на які варто звернути увагу. Одна з таких проблем полягає в різниці у розумінні правових норм між іноземцями та місцевими жителями, що може призводити до конфліктів та непорозумінь в судових процесах та виконанні законів.

Додатково, іноземні громадяни часто мають проблеми з доступом до правосуддя через незнання місцевих процедур, обмежену підтримку або доступ до кваліфікованого правового представництва. Це може призвести до порушення їхніх прав та невідповідності принципам справедливості.

Ще одна проблема полягає у виконанні судових рішень у відношенні іноземних громадян, особливо коли вони перебувають за межами країни. Забезпечення виконання рішень у міжнародних справах може виявитися складним через різні правові системи та процедури.

Необхідно також враховувати проблеми, пов'язані з процедурою отримання громадянства іноземцями, які прибули в країну після повномасштабного конфлікту або війни. Це може стати складністю у процесі інтеграції та забезпечення їхніх прав та соціальних гарантій.

Важливо також враховувати можливість конфлікту між законами країни проживання та країни громадянства іноземців, що може спричинити правову невизначеність та ускладнити реалізацію їхніх прав і обов'язків.

Нарешті, потрібно звертати увагу на соціокультурні відмінності між іноземцями та місцевими жителями, які можуть впливати на їхнє сприйняття правових норм та процедур. Це може відобразитися на їхньому ставленні до законів та судових процесів.

Отже, урахування цих проблем є важливим при розробці правових механізмів та політик, спрямованих на забезпечення справедливої та ефективної участі іноземних громадян в державних справах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню різних аспектів участі іноземців у державних справах приділено значну увагу в роботах таких вчених, як І. Н. Пасайлюк, Н. О. Чучкова, М. М. Ясинко та інші. Ці науковці досліджували питання участі інозем-

ців у державних справах, зокрема, у цивільному судочинстві. Аналізували існуючі проблеми та виокремлювали невирішені аспекти участі іноземців у державних справах. Крім цього, був здійснений огляд і аналіз останніх досліджень та публікацій з даної теми, щоб визначити поточний стан наукового дискурсу і висвітлити напрямки подальших досліджень. Виявлені ключові аспекти, які залишаються недостатньо вивченими або раніше не вирішеними, та формулює мету своєї статті як постановку завдання з розгляду та аналізу цих невирішених аспектів участі іноземців у державних справах. Наша стаття спрямована на пошук шляхів вирішення цих проблем та заповнення прогалин у науковому розумінні даної теми.

Метою статті є: проведення аналізу участі іноземних громадян в державних справах шляхом огляду наукових досліджень, виявлення невирішених аспектів даної проблеми, а також визначення перспектив подальших досліджень у цьому напрямку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Використання іноземцями та особами без громадянства їхніх прав і свобод не повинно протистояти національним інтересам України, правам та свободам її громадян та інших осіб, що проживають в Україні.

Іноземці та особи без громадянства зобов'язані дотримуватися Конституції та законів України, а також поважати традиції та звичаї українського народу.

Суди України розглядають цивільні справи, в яких участь беруть іноземні громадяни, особи без громадянства, іноземні підприємства та організації, або в яких хоча б одна із сторін проживає за кордоном, відповідно до вимог законодавства України або міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Іноземний елемент у цивільних справах означає наявність певних ознак, що вказують на зв'язок з іноземною юрисдикцією. Цей зв'язок може виявлятися у різних формах, таких як:

- участь іноземної особи у справі, будь то фізична особа, юридична особа або організація;
- розташування об'єкту спору на території іншої країни;
- виникнення події чи факту, який має відношення до іноземної юрисдикції.

Суди України призначаються для розгляду справ з іноземним елементом на момент початку провадження у справі, і це враховується незалежно від подальших змін у ситуації. Існують випадки, коли суди можуть розглядати такі справи, навіть якщо початкові підстави для цього вже не існують.

Суди можуть взяти до свого провадження справу з іноземним елементом у таких випадках:

- якщо сторони угоди передбачили, що справа буде розглядатися судами України;
- якщо на території України проживає відповідач, майно або представництво відповідача;
- у справах, пов'язаних з подіями на території України;
- у випадку спадщини особи, яка проживала в Україні;
- у разі, коли дія події, яка викликала справу, відбулася на території України;
- інші випадки, передбачені законодавством України чи міжнародними договорами.

У разі необхідності, суд може надіслати запити до компетентних органів іноземної держави для отримання документів чи доказів, як це передбачено відповідними законами України або міжнародними договорами.

Згідно з цивільним процесуальним законодавством України, іноземці, особи без громадянства, іноземні юридичні особи, а також представники іноземних держав та міжнародних організацій мають право звертатися до судів України для захисту своїх прав, свобод та інтересів. Вони користуються процесуальними правами та обов'язками нарівні з громадянами України. Ці права і обов'язки зазначені Цивільному процесуальному Кодексу та Законі України «Про міжнародне приватне право». Також законодавство надає іноземцям право звертатися до суду та інших державних органів для захисту їхніх особистих, майнових та інших прав, як це передбачено в Законі України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» та Законі України «Про міжнародне приватне право».

Аналіз рішень судів демонструє, що іноземці та особи без громадянства мають можливість звертатися до судів України для захисту своїх прав, свобод та інтересів, і відповідно до цього можуть бути сторонами у цивільних справах [9, с. 132–133].

Цивільне процесуальне законодавство визначає широкий спектр процесуальних прав та обов'язків сторін у цивільному судочинстві. Ці права розподіляються на кілька категорій залежно від їх призначення та змісту.

По-перше, сторонам надається право самостійно вирішувати, в якому обсязі захищати свої права та інтереси. Вони мають можливість користуватися різноманітними засобами захисту, включаючи подання доказів, давання пояснень та аргументів, а також здійснювати інші процесуальні дії в ході судового розгляду.

По-друге, сторони мають право на пере-

вірку законності та обґрунтованості судового рішення. Вони можуть звертатися до суду з апеляціями чи касаціями, а також вносити клопотання та доводити їх обґрунтованість.

По-третє, сторонам надається можливість активно брати участь у судовому процесі, включаючи участь у засіданнях, подання доказів та свідчень, а також висловлення своїх думок та доводів.

По-четверте, сторони мають право на користування правовою допомогою та підтримкою у процесі судового розгляду.

Зазначені цивільні процесуальні права також застосовуються до іноземців та осіб без громадянства, малолітніх і неповнолітніх осіб, відповідно до Європейської Конвенції про права дитини та Європейської Конвенції про здійснення прав дітей [6; 2]. Таким чином, вони мають право на участь у судовому процесі, висловлення своїх думок та отримання підтримки від представників чи законних представників.

Наявність цивільного спору між сторонами призводить до того, що кожна з них має власні юридичні інтереси, які можуть бути протилежними. Ці інтереси можна розділити на матеріально-правові та процесуальні, які проявляються у бажанні отримати чи заперечити щодо судового рішення.

Матеріально-правова зацікавленість позивача-іноземця полягає в тому, щоб отримати рішення, яке підтвердить його права або вигоду. Відповідно, матеріально-правова зацікавленість відповідача-іноземця полягає в бажанні довести відсутність будь-яких зобов'язань перед позивачем.

Процесуальна зацікавленість сторін полягає у бажанні отримати задоволення свого позову (для позивача) або відмову у позові (для відповідача). Ці зацікавленості можуть бути прямо протилежними, але вони визначаються особистими інтересами кожної сторони.

Варто зауважити, що іноземці та особи без громадянства, що є сторонами у судовому спорі, мають свої власні матеріально-правові і процесуальні інтереси, які відрізняються від інтересів органів чи осіб, яким доручено захищати права інших осіб. Останні діють лише у процесуальному плані, не маючи особистого матеріально-правового інтересу, оскільки діють в інтересах інших осіб.

Додатково до вищезазначеного, варто відзначити, що іноземці та особи без громадянства можуть бути заінтересовані у судовому процесі у разі, коли зазначена участь передбачена випадками співучасті, такими як пред'явлення позову одним позивачем до кількох відповідачів або навпаки.

Статус у цивільному процесі іноземців та осіб без громадянства, які є сторонами у судовому спорі, проявляється не лише у їх участі в процесі та заміні одного відповідача іншим, а також у їх процесуальному правонаступництві. правонаступництво – це передача матеріальних і процесуальних прав та обов'язків від однієї особи, яка брала участь у судовому процесі, до іншої особи, яка вступає в процес замість першої.

Підставою для процесуального правонаступництва є можливість чи необхідність передачі прав і обов'язків у матеріальних правовідносинах. Заміна особи у процесі допускається лише в матеріальних правовідносинах майнового характеру, таких як спадщина, борги, тощо. Процесуальне правонаступництво може мати місце на будь-якій стадії цивільного процесу і відбувається за ініціативою суду.

Важливо відзначити, що згода на вступ до справи правонаступника-позивача залежить від його особистого рішення. Суд не може змусити його до цього. У разі, якщо іноземець-позивач-правонаступник не бажає вступати у справу, справа закривається за відповідною статтею. Згоди на притягнення до процесу іноземця-відповідача як правонаступника не потрібно. У разі відсутності такої згоди, справа також закривається відповідно до закону.

Процесуальне правонаступництво оформляється рішенням суду, яке може бути оскаржене. Після вступу правонаступника до участі у справі, процес продовжується, а всі наслідки дій попередника стають обов'язковими для правонаступника.

Іноземні громадяни та особи без громадянства мають ті ж права і обов'язки, що й громадяни України, якщо інше не передбачено Конституцією, законами України або міжнародними договорами, які регулюють їхні права та статус.

Ці особи є рівними перед законом незалежно від їхнього походження, соціального стану, майнового статусу, расової та національної приналежності, статі, мови, релігійних переконань, занять та інших обставин.

У випадку, якщо іноземна держава обмежує права громадян України, уряд України може встановити спеціальний порядок здійснення прав і свобод громадян цієї держави на території України. Це рішення стає чинним після його опублікування і може бути скасоване, якщо обставини, що його викликали, відпадуть.

Одним з важливих прав, які безпосередньо впливають на участь громадян у керуванні державними справами, є гарантоване

право на свободу об'єднання в політичні партії та громадські організації для захисту своїх прав і свобод, а також для реалізації політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів. Державні органи не можуть примушувати громадян вступати до будь-яких об'єднань чи обмежувати їх права через їхню політичну належність. Усі об'єднання громадян мають однакові права перед законом [10, с. 155–158].

Право на свободу об'єднання в політичні партії та громадські організації, а також право участі в управлінні державними справами, у всеукраїнських та місцевих референдумах, на виборчому процесі до органів державної влади та місцевого самоврядування є важливими складовими демократії в Україні. Суверенітет українського народу є основою конституційного ладу та реалізується через вільне вираження волі громадян у політичному житті країни. Право кожного громадянина на участь у керуванні державними справами є ключовим показником демократії. Навіть у конституціях тоталітарних режимів це право може бути формально зафіксоване. Законодавство України щодо виборів та референдумів детально регулює ці права громадян.

Конституція України забороняє утворення та діяльність політичних партій та громадських організацій, чії програмні цілі або дії спрямовані на порушення конституційного ладу насильницьким шляхом, загрозу суверенітету і територіальної цілісності, незаконне захоплення державної влади, пропаганду війни або ворожнечі між національностями, расами, релігійними спільнотами, а також на порушення прав і свобод людини та здоров'я населення. Також забороняється наявність воєнізованих формувань у політичних партіях та громадських організаціях. Ці обмеження відповідають міжнародним стандартам у сфері взаємодії між державою та політичними угрупованнями. Якщо діяльність об'єднань громадян суперечить цим принципам, її може бути заборонено судовим шляхом.

Іноземці не можуть бути учасниками політичних партій згідно зі статтею 11 та 12. Проте вони мають право бути членами та засновниками громадських організацій, які є об'єднаннями громадян для захисту та задоволення їхніх законних інтересів, включаючи соціальні, економічні, культурні, спортивні та інші [1].

Політичні права іноземців в Україні обмежені у порівнянні з громадянами країни, оскільки вони не можуть:

– вступати до політичних партій або бути їх засновниками;

- брати участь у керуванні державними справами або в усеукраїнських та місцевих референдумах;

- бути обраними або обирати представників до органів державної влади та місцевого самоврядування;

- працювати у державній службі.

Щодо права на збори, мітинги та демонстрації, це право іноземців також обмежене відповідно до законодавства України. Однак іноземці, як і громадяни України, мають право об'єднуватися в профспілки, кооперативні організації, спортивні, наукові, культурні об'єднання та інші громадські організації, якщо це не суперечить статутам цих організацій. Також вони можуть подавати індивідуальні або колективні письмові звернення, так само як і громадяни України.

Таким чином, іноземці, що проживають або перебувають в Україні на законних підставах, можуть вступати до профспілок, кооперативних організацій, спортивних, наукових, культурних об'єднань, якщо це не суперечить статутам цих організацій.

Крім того, іноземці також мають право на отримання громадянства України, його відновлення, набуття у певних обставинах, а також право на притулок в Україні.

Участь іноземних громадян у державних справах є складною та багатогранною проблемою, яка потребує уважного правового аналізу. Незважаючи на те, що іноземці в багатьох країнах не мають того самого рівня політичних прав, як місцеві громадяни, їхня участь у державних справах може мати важливе значення для розвитку суспільства та зміцнення міжнародних відносин. Важливо розглянути кілька аспектів цієї проблеми.

По-перше, варто врахувати роль іноземців у формуванні демократичного середовища. Їхня участь у громадських обговореннях, а також у неурядових та міжнародних організаціях може сприяти вирішенню загальних проблем та підвищенню рівня демократії.

По-друге, іноземні громадяни часто мають значний досвід та знання у різних сферах, що може бути корисним для розвитку країни. Їхня участь у консультативних органах або радах може призвести до вдосконалення політики та прийняття більш ефективних рішень.

По-третє, забезпечення прав іноземних громадян на адекватний доступ до правосуддя та захист їхніх прав та свобод також є важливим аспектом участі в державних справах. Це може включати доступ до юридичної допомоги та захист від дискримінації.

У випадках, передбачених законом або міжнародним договором, згода на обов'язковість якого

надана Верховною Радою України, підсудність судам України цивільних справ з іноземним елементом може бути визначено за угодою сторін.

Підсудність судам України цивільних справ з іноземним елементом встановлюється на момент відкриття провадження у справі, незалежно від того, чи відпали підстави для такої підсудності чи змінилися в ході провадження у справі, крім випадків, коли суди можуть приймати до свого провадження та розглядати справи з іноземним елементом.

Підсудність судам України з іноземним елементом може бути застосована у таких випадках:

- якщо сторони угоди передбачили підсудність судам України для цивільних справ з іноземним елементом;

- якщо відповідач у справі має місце проживання або майно на території України;

- у справах про відшкодування шкоди, завданої на території України;

- у справах про сплату аліментів або встановлення батьківства, якщо позивач проживає в Україні;

- у справах про визнання безвісно відсутнім або оголошення померлим особи, яка мала місце проживання на території України;

- у справах, що стосуються особистого статусу або дієздатності громадянина України;

- у справах, які стосуються банкрутства заборжника з місцем основної діяльності в Україні;

- у інших випадках, передбачених законом України або міжнародним договором України.

Згідно зі статтею 76 Закону України «Про міжнародне приватне право», правила про підсудність, встановлені в міжнародних договорах, мають пріоритет перед національним законодавством [4].

До виключної підсудності судам України у справах з іноземним елементом належать такі випадки:

- якщо нерухоме майно, щодо якого виник спір, знаходиться на території України;

- у справах про відшкодування шкоди, якщо обидві сторони проживають в Україні;

- у справах про спадщину громадянина України або особи з місцем проживання на території України;

- у справах, пов'язаних з оформленням права інтелектуальної власності, що потребує реєстрації в Україні;

- у справах реєстрації чи ліквідації іноземних юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців на території України;

- у справах, які стосуються реєстрації чи знищення цінних паперів, видачі патенту чи ліцензії в Україні;

– у інших випадках, передбачених законами України.

Варто зазначити, що зміст частини другої статті 3 ЦПК України встановлює пріоритетність правил підсудності, установлених міжнародними договорами, перед внутрішнім законодавством [7].

Ще однією проблемою є процедура отримання громадянства іноземцями, які прибули в країну після повномасштабного конфлікту або війни.

Починаючи з 2015 року, іноземці отримали визнання з боку держави, що дозволило їм служити у Збройних Силах України за контрактом відповідно до Закону «Про внесення змін у деякі законодавчі акти України щодо проходження військової служби у Збройних Силах України іноземцями та особами без громадянства» [3]. Однак окремі депутати та громадські активісти висловлювали пропозиції щодо спрощення процедури надання іноземним добровольцям українського громадянства, що ставало предметом петицій. Верховна Рада також розглядала законопроекти, спрямовані на захист прав іноземців-добровольців, однак, за словами тодішньої омбудсменки Валерії Лутковської, ці законопроекти не забезпечували необхідних соціальних гарантій, оскільки іноземці отримували лише посвідку на тимчасове проживання, яка не надавала повноцінного правового захисту.

На 25 серпня 2019 року набрав чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо правового статусу іноземців та осіб без громадянства, які брали участь у захисті територіальної цілісності та недоторканості України» (далі – Закон). Цей Закон вносить зміни до законів України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» та «Про громадянство України» [5].

Одним із важливих аспектів цих змін є доповнення статті 4 Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» новою частиною, яка стосується іноземців та осіб без громадянства, що надавали підтримку у вигляді інструкторської (стрілецької, тактичної, медичної, радіотехнічної, вибухотехнічної та іншої) допомоги підрозділам Збройних Сил України, іншим військовим формуванням, правоохоронним органам спеціального призначення, Міністерству внутрішніх справ України, які брали участь у проведенні антитерористичної операції або захисті територіальної цілісності України. Ці особи, які мають посвідку на тимчасове проживання, вважаються законно проживаючими на території України до закінчення тимчасової окупації території України Російською Федерацією у Донецькій та Луганській областях.

До зазначеного законодавчого змїну відображає визнання важливості внеску іноземців та осіб без громадянства у захист територіальної цілісності та недоторканості України. Ця норма підкреслює важливість і підтримку таких осіб, які долучилися до оборони та безпеки країни в складний період її історії. Вона визнає їхні зусилля та ризик, що вони взяли на себе, і надає їм відповідне правове статус, що сприяє їхній інтеграції та підтримці українського суспільства [8].

Додатково, це може бути розглянуто як сигнал відкритості та готовності України до співпраці та підтримки з іноземними громадянами, які підтримують і допомагають Україні в складний період її історії. Такий підхід також може стимулювати подальшу міжнародну співпрацю та підтримку з боку інших країн і міжнародних організацій.

Отже, ця норма в законодавстві відображає не лише визнання внеску іноземців у безпеку та захист України, але і сприяє розвитку позитивного міжнародного співробітництва та підтримки міжнародного співтовариства в умовах глобальних викликів.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Для вирішення проблем, пов'язаних з участю іноземних громадян в державних справах, необхідно вжити комплексу заходів.

По-перше, важливо забезпечити інформаційну підтримку для іноземних громадян щодо їхніх прав і обов'язків у країні перебування. Це можна зробити шляхом створення спеціалізованих інформаційних центрів або онлайн-платформ, які надаватимуть інструкції щодо правових процедур та доступу до правосуддя.

По-друге, потрібно розвивати механізми надання правової допомоги іноземцям, зокрема через забезпечення доступу до кваліфікованих перекладачів та адвокатів, які мають досвід у роботі з іноземними клієнтами. Такі механізми допоможуть зменшити мовні бар'єри та забезпечити ефективну захист прав іноземців у судових процесах.

По-третє, слід розглянути можливість унормування процедур для іноземців у судових справах з метою спрощення доступу до правосуддя та забезпечення їхнього рівного ставлення перед законом. Це може включати в себе стандартизацію процедур отримання правової допомоги, а також удосконалення механізмів виконання судових рішень щодо іноземців.

По-четверте, важливо проводити освітні кампанії серед місцевого населення щодо правових норм та цінностей, сприяючи куль-

турному розумінню та толерантності. Це допоможе зменшити випадки дискримінації та непорозумінь між іноземцями та місцевими жителями

Загалом, ефективне вирішення проблем, пов'язаних із участю іноземних громадян в державних справах, вимагає комплексного підходу та співпраці між державними органами, правозахисними організаціями та цільовими групами громадян.

Відтак, участь іноземних громадян у державних справах є складною та багатогранною проблемою, яка потребує уважного правового аналізу. Незважаючи на те, що іноземці в багатьох країнах не мають того самого рівня політичних прав, як місцеві громадяни, їхня участь у державних справах може мати важливе значення для розвитку суспільства та зміцнення міжнародних відносин.

Література:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року. URL: www.zakon.rada.gov.ua (дата звернення: 20.02.2024).
2. Європейська Конвенція про здійснення прав дітей від 25.01.1996. Офіційний вісник України. 2007. № 9. С. 3355.
3. Закон України від 6 червня 2019 року № 2743-VIII «Про внесення змін до деяких законів України щодо правового статусу іноземців та осіб без громадянства, які брали участь у захисті територіальної цілісності та недоторканості України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2743-19> (дата звернення: 20.02.2024).
4. Закон України «Про міжнародне приватне право: Закон України» від 23 грудня 2022 р. № 2709-IV. Відомості Верховної Ради України. 2005. № 32. Ст. 422.
5. Закон України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» від 29.06.2023 року, режим доступу: www.zakon.rada.gov.ua (дата звернення: 20.02.2024).
6. Конвенція про права дитини від 20.11.1989. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <http://www.rada.gov.ua> (дата звернення: 24.03.2024).
7. Цивільний процесуальний кодекс України (зі змінами та доповненнями) № 1618-IV від 29.06.2023 року. Відомості Верховної Ради України. № 40–41. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (дата звернення: 23.03.2024).
8. З якими проблемами стикаються іноземні добровольці в Україні? 2021ю URL: <https://svidomi.in.ua/page/z-iaakumu-problemamy-stykaiutsia-inozemni-dobrovoltsi-v-ukraini> (дата звернення: 24.03.2024).
9. Цивільний процес України: підручник за загальною ред. д.ю.н., доцента М. М. Ясинка. К.: Алерта, 2014. С. 744.
10. Чучкова Н. О. Участь іноземних осіб у цивільному процесі України: дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес сімейне право міжнародне приватне право». К., 2013. 199 с.

УДК 342.95

DOI <https://doi.org/10.32689/2522-4603.2024.1.4>**Тамара НОВІКОВА**

кандидат юридичних наук, суддя Черкаського окружного адміністративного суду,
докторант Навчально-наукового інституту держави і права імені князя Володимира Великого,
ПрАТ «БНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом», novikova_TV@i.ua
ORCID: 0009-0008-4352-3991

МАТРИЧНИЙ ПІДХІД ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В СУДОВІЙ СИСТЕМІ

У науковій статті розглядається питання відповідальності в судовій системі, зокрема акцентується увага щодо визначення сутності та юридичної природи матриці відповідальності в судочинстві. Узагальнено окремі аспекти матричного підходу відповідальності для забезпечення незалежної процесуальної діяльності суду. Автором окреслено новітні підходи дослідження відповідальності в судочинстві на підставі наукових розробок з питань загальної правової відповідальності та відповідальності в управлінському процесі судовою установою. Новий системний підхід відповідальності зумовлений реформуванням судочинства, запровадження нових інформаційних технологій та методів для забезпечення ефективності і прозорості діяльності судів. Тому матрична структура відповідальності необхідна для впорядкування належної процесуальної діяльності судів. Одним з найбільш дотичним до візуалізації певної організаційної форми відповідальності є система розподілу відповідальності, яка дозволяє ілюструвати зв'язки та процесуальні дії суду під час здійснення правосуддя, на всіх його стадіях. На підставі аналізу особливостей форм юридичної відповідальності суспільних наук та матричної відповідальності процесів в розумінні прикладних наук, автором акцентована увага на запровадженні нового методу системи відповідальності судочинства, з врахуванням інформаційних технологій.

Поглиблений аналіз категорії відповідальності дозволив обґрунтувати особливості згаданого явища та конкретизувати аспекти відповідальності за допомогою системного планування і управління. Доведена необхідність визначення чітких критеріїв відповідальності у формі якості результативності та показників-індикаторів при запровадженні матричного методу функціонування структури. А також обґрунтована доцільність запровадження матриці контрольних заходів для успішного функціонування судового процесу, за допомогою нових технологій і методик, які врегулюють судовий процес у чіткий механізм дій.

Ключові слова: судовий процес, матриця відповідальності, матричний підхід діяльності, матриця контрольних заходів у судочинстві, транспарентність, судова влада.

Tamara Novikova. MATRIX APPROACH OF RESPONSIBILITY IN THE COURT SYSTEM

The scientific article examines the issue of responsibility in the judicial system, in particular, attention is focused on determining the essence and legal nature of the matrix of responsibility in the judiciary. Some aspects of the matrix approach of responsibility to ensure the independent procedural activity of the court are summarized. The author outlines the latest approaches to the study of responsibility in the judiciary on the basis of scientific developments on issues of general legal responsibility, responsibility in the management process. The new systemic approach to responsibility is due to the reform of the judiciary, the introduction of new information technologies, and methods to ensure the efficiency and transparency of the courts. Therefore, the matrix structure of responsibility is necessary to regulate the proper procedural activity of the courts. One of the most relevant to the visualization of a certain organizational form of responsibility is the system of distribution of responsibility, which allows illustrating the connections and procedural actions of the court during the administration of justice, at all its stages. Based on the analysis of the features of the forms of legal responsibility of social sciences and the matrix responsibility of processes in the understanding of applied sciences, the author focused attention on the introduction of a new method of the judicial responsibility system, taking into account information technologies.

An in-depth analysis of the category of responsibility allowed the author to substantiate the peculiarities of the mentioned phenomenon and specify the aspects of responsibility with the help of system planning and management. The need to define clear criteria of responsibility in the form of performance quality and indicators when implementing the matrix method of system functioning is proven. The author proved the necessity of defining clear criteria of responsibility in the form of performance quality and indicators when implementing the matrix method of system functioning. Reasonable expediency of introducing a systematic method of responsibility in the judiciary, with the help of new technologies and methods, which will regulate the judicial process into a clear mechanism of action.

Key words: judicial process, responsibility matrix, activity matrix approach, judiciary, transparency, judiciary.

Постановка проблеми. Відповідальність в судовій системі неодноразово була предметом багатьох досліджень вітчизняних і зарубіжних вчених. Проте, регламентація матричного підходу відповідальності судочинства в управлінському напрямку, потребує окремого вивчення та унормування на законодавчому рівні. Безперечно, що справедливе

вирішення судових спорів, дотримання вимог законодавства з метою запобігання корупції, відновлення довіри до судів, мають сформулювати прозору модель функціонування судової влади, при якій особа отримує ефективний судовий захист. Автором запропонований власний матричний підхід відповідальності та розподіл повноважень в судовій системі

з врахуванням нових методів інформаційних технологій.

Аналіз досліджень і публікацій. Розкриваючи сутність відповідальності з позицій дотримання прав і свобод людини і громадянина, в наукових колах багато уваги приділялося питанням функціонування судової інституції, до якої зверталися: Бігун В. С., Бліхар М. М., Гриценко І. С., Короед С. О., Кресіна І. О., Мандзик П. І., Мурзановська А. В., Наливайко Л. Р., Никитченко Н. В., Погорельський М. А., Прилуцький С. В., Самохвалов В. П., Ткачук О. С., Чернушенко А. В., Щербатюк О. В., Шульга М. О. та інші.

Питанням юридичної відповідальності присвячені роботи: Андрейцева В. В., Андрушка О. В., Боровика А. В., Дубинського А. Я. у кримінальному процесі Красницького І. В., Білоконя Р. М., Гловюк І. В., у цивільному Андрієнко І. С., адміністративному Бандурки О. М., у господарському Селівона А. М. Аналізуючи теорію відповідальності, вчені Штефан А. та Андрієнко І. С. досліджували згадане явище через призму «зловживання процесуальними правами» та визначення сутності цієї дефініції. Водночас зарубіжні дослідники приділяли увагу питанням відповідальності в управлінських процесах та пошуку новітніх підходів до ефективного управління людськими ресурсами, еволюції процесу управління та інших. Цікаві дослідження вчених стосуються питань інноваційних методів управління, формування категорії результативності, матриці відповідальності у державному секторі та у сфері адміністрування податків.

Однак, проблематика юридичної відповідальності в судовій системі, як незалежної гілки державної влади, в розумінні ст. 6 Конституції України, потребує розроблення структурованого механізму на законодавчому рівні та детального висвітлення в науковій літературі. Авторські напрацювання згаданого явища ґрунтуються на дослідженнях теорії матричного підходу відповідальності в суспільних і прикладних науках щодо управлінських процесів, з врахуванням якості результативності судової влади і матричним підходом менеджменту якості відповідальності на всіх етапах правосуддя, з врахуванням відповідних показників-індикаторів довіри громадськості.

Мета дослідження полягає у визначенні поняття «відповідальності» в загальноправовому розумінні та поняття «матриця відповідальності» в процесуальному значенні; в аналізі сучасних підходів впровадження матричного розподілу відповідальності

в судовій системі, вироблення нового методу відповідальності на базі інформаційних технологій.

Виклад основного матеріалу. Дослідуючи категорію відповідальності, її матричного розподілу по всій інстанційній вертикалі судової системи, автором здійснена спроба дослідити згадане явище, його структуру та юридичну природу, як з позицій загальної теорії права, так і державно управлінських правовідносин.

За своєю суттю поняття «відповідальність» є соціологічним явищем, яке означає розуміння особою вимог суспільної необхідності, обов'язків, соціальних завдань, норм та цінностей. Ця загальносоціологічна категорія означає усвідомлення особою суті та значення своєї діяльності, її наслідків для суспільства і соціального розвитку, вчинків, з погляду інтересів суспільства або певної групи людей. Відповідальність, як багатогранне поняття, має приклади вживання: «почуття відповідальності», «відповідальна поведінка»; «притягнення до відповідальності»; «звільнення від відповідальності» та інші. Досліджуючи категорію «відповідальності», як один із проявів взаємодії особи і суспільства, погоджуємося з думкою вчених, що згадане явище має дві власні форми: по-перше – відповідальність, як реакція суспільства на поведінку індивіда (суспільна відповідальність); по-друге – відповідальність, як система відповідей індивіда на вимоги суспільства (особиста відповідальність).

Виходячи із зазначених міркувань, поняття «відповідальності» науковці розглядають у філософському контексті з чітко вираженим ідеологічним характером. Концепції провідних вчених ґрунтуються не лише як усвідомлення особою наслідків вже скоєного, але як відповідальність за все можливе втрачене, а також здатність людини передбачити події або вчинки на момент їх скоєння. Прикладом такого усвідомлення є когнітивна теорія, яка в своїй основі має концепцію «локусу контролю», за якої «відповідальність» є властивістю *інтернальності особистості* (схильності особи приписувати відповідальність за все внутрішнім чинникам у своїй поведінці, характеру, здібностям), яка протистоїть *екстернальності* (схильності особи приписувати відповідальність за все зовнішнім чинникам). Тому під «локусом контролю» розуміється стійка особистісна характеристика, що відображає схильність людини пояснювати причини подій зовнішніми чи внутрішніми факторами, тобто визначає *рівень особистої відповідальності*. Інший підхід визначення категорії відповідальності ґрунтується на *почуттях відповідальності*, як головної

ознаки сформованої особистості, з її сутнісною ознакою природи людини на самовизначення.

З наведеного вбачається, що в центрі наукових досліджень стоїть категорія відповідальності, тобто визначальна характеристика будь-яких реальних людських відносин, що стосуються всіх аспектів людської діяльності, як одна з найважливіших характеристик людини, яка є ознакою її моральної зрілості у регулюванні суспільних відносин. У різних дослідженнях та концепціях поняття «відповідальності» уособлюється зі свободою вибору, свободою волі та засобів існування, або як дотримання моральних норм, як спосіб реалізації життєвої позиції або як спосіб самореалізації особи. Соціальна функція відповідальності розкриває соціальну змістовність особи, в той час як державно-обумовленим прикладом такого явища, є його *юридична відповідальність*.

Процесуальне законодавство України різних юрисдикційних інституцій має багато відмінностей, щоб розглядати його за єдино виробленим алгоритмом.

Дискусійним залишається саме трактування «*юридична відповідальність*» [9, с. 31–37], яке тісно пов'язане зі змістом поняття права, його ґносеологічними та аксіологічними аспектами, як однієї з гарантій права, за допомогою якої норми права реалізуються, втілюються в життя, шляхом дотримання, виконання, використання та правозастосування.

На думку Андрушко О. В., *юридична відповідальність*, за правопорушення в кримінальному процесі, за своєю правовою природою функціонує як кримінально процесуальний інститут, а за галузевою належністю – комплексний (міжгалузевий). Її систему *de lege lata* складають галузеві види юридичної відповідальності: кримінальна, кримінально процесуальна, адміністративна та цивільно-правова. Запропонована вченим-криміналістом галузева *модель юридичної відповідальності (de lege ferenda)*, за правопорушення в кримінальному процесі, частина якої є *адміністративна відповідальність*, має бути трансформована в *процесуальну відповідальність*, як наслідок адміністративної реформи [1, с. 488].

Серед науковців-цивілістів відсутня однакова думка щодо змісту форм такої відповідальності, оскільки поняття відповідальності розглядають з позицій об'єктивного права, що має власну структуру принципів, правил і положень, які встановлюється і охороняється публічною владою. При цьому згадане явище характеризується сукупністю юридичних

норм виражених у відповідних актах держави (конституції, законах, кодексах, указах, ухва-лах). У рамках зазначеної концепції, зовнішня і внутрішня форми об'єктивного права, закріплюють положення загальної теорії юридичної відповідальності. Вони впорядковують основні критерії розмежування галузей права, створюють конкретні інститути юридичної відповідальності певних галузей чи підгалузей правової системи. При цьому кожна галузь має власну сукупність упорядкованих, взаємоузгоджених норм права, і являє собою галузевий *інститут юридичної відповідальності* (конституційної, адміністративної, кримінальної, цивільної та господарської).

З цього приводу, провідні вчені схиляються до думки, що *конституційно-правова відповідальність*, як вид юридичної відповідальності, є засобом державного примусу, що полягає в настанні негативних наслідків, тобто юридичних санкцій, і застосовується за порушення конституційно-правових норм [15, с. 348]. Настання такої конституційно-правової відповідальності можливе при порушенні норм Конституції, які містяться у її змісті та у «поточному конституційному законодавстві України» [18, с. 652–656], підставою якої виступає конституційний делікт.

Разом з тим, проблема *адміністративно-правової відповідальності*, законодавцем офіційно не визначена, а саме дефініція «адміністративна відповідальність» та зміст цього правового явища, а лише зазначено, що «мірою адміністративної відповідальності є адміністративне стягнення», передбачене ст. 24 Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Водночас у літературі існує розширене тлумачення поняття «адміністративна відповідальність», як форма реагування держави на адміністративне правопорушення, що полягає в застосуванні, уповноваженим органом або посадовою особою, стягнення до суб'єкта правопорушення [19, с. 171]. Інший підхід вбачається у поглибленому аналізі «*превентивно господарсько-правової відповідальності*», який зазначений у доктринальних висновках сутності юридичної відповідальності, як санкції правової норми [3, с. 525].

Вчені-адміністративісти стверджують, що у випадку накладення адміністративних стягнень, між суб'єктами адміністративно-правової відповідальності не можуть встановлюватися відносини службової підпорядкованості, оскільки йдеться про *дисциплінарну відповідальність*.

Візьмемо до прикладу феномен дисциплінарної відповідальності в судочинстві, зокрема відповідальність суддівської спільноти.

З огляду на підстави дисциплінарної відповідальності суддів, як елемент їх підзвітності перед суспільством та складову формування довіри до судової влади, існує *зворотна сторона суддівської незалежності*, яка тісно пов'язана з *гласністю* і *транспарентністю судового процесу*, а також із взаємодією судді із засобами масової інформації, налагодження діалогу з громадськістю. Безперечно, що складовою ефективності судової влади є прозорість всіх його процесів діяльності, чому присвячена окрема публікація автора, з власним поглядом на реформування судочинства.

У зв'язку з цим, предметом наукових досліджень багатьох вчених стали питання реформування судової системи, які не знайшли відповідного законодавчого регулювання. До прикладу, профільний Закон про судоустрій і статус суддів, недостатньо регулює питання дисциплінарної відповідальності суддів, а також підстави оскарження рішень контролюючих органів в системі правосуддя. Власне положеннями Європейської хартії про статус суддів (ст. 5.1), унормовано, що у випадку невиконання суддею одного зі своїх обов'язків, чітко визначених законом, він може підлягати санкції лише на підставі рішення за пропозицією комітету або органу, до складу якого обрані судді. «Справа такого судді повинна бути повністю розглянута цим органом і заслухані сторони, а суддя, справа якого розглядається, повинен мати право на представництво» [8]. Разом з тим, звинувачення або скарга на суддю, що надійшли в ході виконання ним своїх судових і професійних обов'язків, повинні бути невідкладно і безсторонньо розглянуті згідно з встановленою процедурою. У такому випадку суддя має право на відповідь і справедливий розгляд (пункт 17 Основних принципів незалежності судових органів, схвалених резолюціями 40/32 та 40/146 Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй 29 листопада та 13 грудня 1985 року).

У контексті правового розуміння відносин дисциплінарної відповідальності посадової особи, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини зауважує, що «...ефективне здійснення дисциплінарних проваджень – це головний чинник *рівноваги* між суддівською незалежністю та підзвітністю судової влади, який не був дотриманий у 2022 році» [16]. І як наслідок, станом на 01 січня 2023 року у Вищій раді правосуддя «залишилися нерозглянутими 7548 дисциплінарних скарг стосовно суддів, з них 6231 – дисциплінарні скарги» [17], що надійшли після набрання чинності Законом

України від 14 липня 2021 року № 1635-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо порядку обрання (призначення) на посади членів Вищої ради правосуддя та діяльності дисциплінарних інспекторів Вищої ради правосуддя», а також внесені зміни до Закону України «Про Вищу раду правосуддя» в частині здійснення дисциплінарних проваджень щодо суддів. Зважаючи на частину п'яту статті 27 Закону України «Про Вищу раду правосуддя» (в редакції Закону № 1635-IX), у секретаріаті Вищої ради правосуддя діє служба дисциплінарних інспекторів, як самостійний структурний підрозділ, який утворюється для реалізації повноважень Вищої ради правосуддя щодо здійснення дисциплінарного провадження стосовно суддів та діє за принципом функціональної незалежності від Вищої ради правосуддя (рішенням ВРП від 7 лютого 2023 року № 26/0/15-23, затверджений штатний розпис Вищої ради правосуддя на 2023 рік).

Поряд з дисциплінарним регулюванням правової відповідальності представників судової влади, проявляються непоодинокі випадки втручання у професійну діяльність суддів. Зокрема, впродовж 2022 року до Вищої ради правосуддя надійшло 128 повідомлень від суддів про втручання у їх професійну діяльність щодо здійснення правосуддя та про дії, що порушують гарантії незалежності суддів, підривають авторитет правосуддя. Згідно статистичних даних «...за згаданий період надійшло 114 повідомлень від суддів місцевих судів, 7 – від суддів апеляційних судів, 3 – від суддів Верховного Суду та Вищого антикорупційного суду, 1 повідомлення – від Територіального управління Державної судової адміністрації України. Найбільше повідомлень надійшло в лютому 2022 року – 34 повідомлення, найменше – у березні 2022 року – 3 повідомлення» [17; 5].

Відповідно до частин першої, п'ятої статті 129 Конституції України суддя, здійснюючи правосуддя, є незалежним та керується верховенством права. За неповагу до суду чи судді винні особи притягаються до юридичної відповідальності. Втручання у здійснення правосуддя, вплив на суд або суддів у будь-який спосіб, неповага до суду чи суддів, збирання, зберігання, використання і поширення інформації усно, письмово або в інший спосіб з метою дискредитації суду або впливу на безсторонність суду, заклики до невиконання судових рішень забороняються і мають наслідком відповідальність, установлену законом. Органи державної влади та органи

місцевого самоврядування, їх посадові особи повинні утримуватися від заяв та дій, що можуть підірвати незалежність судової влади (частини перша – четверта статті 6 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»).

З огляду на конституційні принципи незалежності судової влади, існує чітка межа між свободою вираження поглядів і правомірною критикою, з одного боку, та неповагою і надмірним тиском на суддів – з іншого. Політики, інші посадовці та ЗМІ, особливо при розгляді справ, можуть використовувати примітивні, популістські або демагогічні аргументи та свідомо дезінформувати громадськість для провокування безвідповідальної критики судової системи і неповаги до презумпції невинуватості. Як результат, все це створює атмосферу суспільної недовіри до судової влади, а в деяких випадках навіть порушувати право на справедливий суд, передбачене статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

З метою запобігання втручання в процесуальну діяльність суддів, Вищою радою правосуддя було вжито відповідних заходів, наприклад, щодо підроблення судових рішень та інших офіційних документів (рішення від 28 вересня 2022 року № 452/0/149-22, рішення від 1 липня 2022 року № 240/0/149-22), використання персональних даних суддів та членів їхніх сімей (рішення від 15 серпня 2022 року № 385/0/149-22, рішення від 17 листопада 2022 року № 532/0/149-22) [17]. Окрім того, рішенням Вищої ради правосуддя від 06.07.2023 № 698/0/15-23 створено робочу групу з метою розроблення Стратегії діяльності Вищої ради правосуддя на 2023–2027 роки [5].

У науковій літературі існує декілька підходів дисциплінарної відповідальності суддів, яку розглядають у двох формах: «роз'яснювальну підзвітність» та «каральна підзвітність». При цьому остання передбачає різні види юридичної відповідальності: кримінальну, цивільну чи дисциплінарну відповідальність, в залежності від природи правопорушення, згідно Бангалорських принципів поведінки суддів від 19 травня 2006 року.

З'ясовано, що дисциплінарна відповідальність суддів, як одна зі складових підзвітності, покликана сприяти належному виконанню своїх професійних обов'язків. Адже кожна особа має право у демократичній державі відреагувати на суддівське свавілля і порушення суддями стандартів доброчесності та професійної етики. «Стандарти професійної поведінки судді встановлені у Висновку № 3 (2002) КРЕС, визначають професійну здатність судді виконувати свої функції згідно з цінностями,

які сповідує й очікує від суддів суспільство, паралельно з властивими цій професії владними повноваженнями» [7, с. 206].

Погляди учених-адміністративістів та учених-криміналістів у дослідженні поняття відповідальності, як об'єктивного явища, з його приналежністю до інституту публічного права України, мають різні підходи і концепції.

Деякі вчені відносять *кримінальну відповідальність* до визначальної, пріоритетної категорії загальнотеоретичного інституту відповідальності, оскільки згадане явище має домінуюче значення в системі відповідальності, з його об'єктивними та суб'єктивними ознаками. Іншими дослідниками *дефініцію кримінальної відповідальності* сформовано у формі інтегрованого універсального поняття, як обмеження прав і свобод особи за вчинення кримінального правопорушення [15, с. 348]. Вчені-криміналісти вважають, що відповідальність у матеріальному розумінні це наслідок злочину, в той час як в процесуальному – метод, умова, передумова встановлення наявності чи відсутності підстави такої відповідальності, що становить предмет кримінального процесу.

Разом з тим, відсутність одностайної думки у визначенні змісту дефініцій «злочину» та «кримінальної відповідальності», їх класифікацій [2, с. 296; 15, с. 348], призвело до невизначеності та послаблення відповідальності в суспільстві, а ухвалення неконституційною норму кримінального закону щодо постановлення неправосудного судового рішення, спричинило зниження показників якості результативності судочинства. Прикладом стало Рішення Конституційного Суду України від 11 червня 2020 року № 7-р/2020 про визнання неконституційною статтю 375 Кримінального кодексу України щодо притягнення до кримінальної відповідальності суддю за постановлення завідомо неправосудного вирока, рішення, ухвали або постанови.

Серед вчених існує думка, що проблематика криміналізації постановлення суддею «*завідомо неправосудного судового рішення*» взаємопов'язана із конституційними принципами верховенства права, поділу влади та гарантіями незалежності суддів, що становить фундаментальну базу побудови таких взаємовідносин [6]. Розглядаючи поняття «*неправосудне судове рішення*» необхідно врахувати його походження від слова «*правосудний*», що означає «такий, що чинить правий суд, тобто суд по праву, справедливий», і навпаки його протилежне значення підриває довіру до справедливого вирішення спору.

У контексті нашого дослідження, можна відзначити, що теоретичний аспект інституту відповідальності в Україні базується на конституційних нормах національного та міжнародного законодавства імплементованого Україною. Одним з міжнародних актів у цій сфері є Європейська хартія про статус суддів, яка закріплює принцип законності, де зазначено, що суддя може бути притягненим до *дисциплінарної відповідальності* тільки у випадку невиконання одного зі своїх обов'язків, передбаченого законом [8]. Протиправність вчинення такого діяння суддею стає необхідною умовою притягнення його до дисциплінарної відповідальності та настання негативних наслідків за протиправне діяння, що потребує належного правового регулювання.

Із зазначеного слідує, що питання відповідальності в судочинстві безпосередньо пов'язане з ефективністю контролю управлінськими процесами та потребує формуванню прозорості діяльності судів. За таких умов важливого значення набуває системний (матричний) підхід відповідальності у судочинстві на всіх його стадіях, вироблення *якісної складової результативності* процесуальних дій суду, з чим безпосередньо пов'язаний кінцевий результат ефективності процесу судочинства.

Пропонована автором *матриця контрольних заходів судового процесу* забезпечить планування і організацію процесуальної діяльності суду, доступ до правосуддя, виконання рішень судів, уніфікацію повноти контролю, достовірності даних внесених до бази даних реєстрів та відображення ефективності роботи шляхом співставлення інформації. Це вдосконалисть прозорість процесуальної діяльності суду та унеможливить помилки і неточності в його діяльності.

Дослідуючи поняття «матричного підходу відповідальності в судочинстві», окреслимо його суть та складову системного підходу відповідальності, як об'єктивного явища.

Проводячи аналіз етимології терміну «матриця», варто звернути увагу на його започаткування математиками Стародавнього Китаю, з чим пов'язана перша згадка про «матрицю», як системне явище («Магічний квадрат»), з подальшим розвитком самої «теорії матриць» – однієї із складових частин лінійної алгебри [12, с. 124]. Згадана теорія обумовлена тим, що поняття «матриця» розглядалась, як *математичний об'єкт*, записаний у формі прямокутної таблиці чисел, який допускає операції з ними. У математиці існує означення, що під поняттям «матриця» («матриця розмірності») розуміють таблицю чисел, що містить певну кіль-

кість стовпців і рядків певного виду, а самі числа, які в них розміщені є елементами цієї матриці. Встановлено, що «теорія матриць» мала багато застосувань не лише в алгебрі, геометрії, математичному аналізі, теорії диференціальних рівнянь, теорії ймовірностей, але й у інших науках, зокрема, економіці та інженерії, в організації бізнес-компаній та в управлінських процесах.

Сучасними дослідниками встановлено, що матричний підхід контролю процесами мають своє застосування також і у сфері державного управління та впровадження інноваційних методологічних підходів, забезпечення адміністрування податків, із застосуванням *матриці управління* у державному секторі. Розвиваючи теорію популяризації добровільності сплати податків, Крушельницька Т. А. переконує, що сплата «...можлива при загальному розвитку суспільної свідомості громадян, за умов етизації податкової служби, з використанням *матричного підходу до прийняття управлінських рішень*» [10, с. 9]. Згадана теорія передбачає розробку і законодавче забезпечення стандартів управлінських рішень, які мають складатися з кількох *функціональних блоків* (матриця обліку платників, матриця планування контрольних заходів, матриця контролю дотримання податкового законодавства, матриця застосування штрафних санкцій та інші.), що унеможливить альтернативність прийняття рішень посадовцями різного рівня. На прикладі перевірки повноти і правильності визначення податкового зобов'язання з податку на прибуток, вчений пропонує використати *матрицю контрольних заходів* для перевірки повноти і правильності визначення податкового зобов'язання. Пропонована система заходів забезпечує процес планування та організацію документальних планових і фактичних позапланових перевірок, уніфікацію контролю повноти і достовірності включення даних до податкової бази і достовірності відображення витрат шляхом співставлення даних, відображених у податковій декларації та фінансової звітності з даними реєстрів бухгалтерського обліку платника.

Досліджувана автором тема матриці відповідальності в судовій системі, потребує детального опрацювання, визначення змісту самого поняття та окреслення новітніх підходів його запровадження.

У контексті зазначеного, маємо підстави відмітити, що поняття «матриця відповідальності» (англ. *Responsibility Assignment Matrix*), це *структура процесів* (зокрема, в теорії управління бізнес-процесами «матрицею» називають «колодязь процесів»), або

перелік процесів, в яких закріплена персональна відповідальність кожного працівника за кінцевий результат проекту. Тобто згадана структура сприяє окресленню кола осіб з повною матрицею відповідальності та повною матрицею повноважень, за кожен етап проекту.

У зв'язку з цим, учений Буреннікова Н. В. вважає, що матриця забезпечує опис і узгодження структури відповідальності за виконання певних процесів, або пакетів робіт [4, с. 17]. Вітчизняними вченими особливу увагу приділено дослідженню поняття «матричний розподіл відповідальності», які дозволяють ілюструвати зв'язки між робочими процесами, під час виконання конкретного проекту, та розподілом відповідальності між членами проектної групи.

Зосереджуючи увагу на принципах функціонування складових системи відповідальності, деякі автори вважають, що матриця є структурою, яка ставить у відповідність, до її ієрархічної системи, конкретну організаційну структуру відповідальності. Ці нові підходи до організації робочих процесів та управління ними, зосереджують увагу не тільки на плануванні діяльності, але й на систематизації всіх його елементів і ефективності роботи всієї команди. З цього слідує, що чіткий структурований механізм дій забезпечить ефективний результат на кінцевому етапі. Доведено, що матриця відповідальності сприяє більшій оперативності, дієвості реалізації проекту, чіткому визначенню функціональних обов'язків окремих його учасників, підвищенню відповідальності за ефективність процесу управління.

Аналогічно розподіляючи обов'язки між працівниками, здійснюється розподіл відповідальності, що має бути основою при формуванні матриці повноважень, а саме при визначенні посадових інструкцій працівників установи. Такий метод розподілу відповідальності, на думку Осадчої Н. В., доцільно застосувати до будь-якого структурного підрозділу. При аналізі процесуального розподілу функцій між працівниками, вчений з'ясовує, що згаданий метод являє собою саму форму опису такого розподілу відповідальності за реалізацію робіт по проекту, із зазначенням ролі кожного у їх виконанні. Отже, за своїм призначенням, матриця містить перелік робіт по одній осі та перелік підрозділів і виконавців, які беруть участь у їх виконанні – по іншій. Застосування матриці контрольних заходів (наприклад, з перевірки повноти і правильності визначення податкового зобов'язання), може більш чітко забезпечити процес планування та уніфікацію контролю діяльності [14, с. 94–103].

Однак, при підвищенні цілей, нормативів та вимог у плануванні, автоматично підвищується ступінь проблемності та відповідності процесів, тому «...при формуванні двоірної матриці, необхідно оцінити допоміжні бізнес-процеси за допомогою третього критерію – «можливості проведення змін...», який вказує на доцільність проекту, вид діяльності, вартість робіт та кінцевий результат [11, с. 90–96], що становить елементи матриці.

Водночас існує велике різноманіття організаційних матричних підходів реалізації успішних проектів, результативність які, в основному залежать від його керівника-організатора, або менеджера. Одним з найбільш відомих теорій «матричного розподілу відповідальності» (Responsibility Assignment Matrix, RAM) є візуалізація певних організаційних форм реалізації завдання, що дозволяє ілюструвати зв'язки між робочими діями (процесами, операціями) під час виконання конкретного проекту та членами проектної групи» [4, с. 17].

У межах дослідження принципу розподілу відповідальності в судовій системі, доцільно визначити етапи (стадії) розвитку проекту та персоніфікувати відповідальність працівників за дотримання вимог процесуальної діяльності суду. Зважаючи на актуальність проблематики матриці розподілу відповідальності, автором запропоновано розробити єдиний **Регламент процесуальних дій суду** (для всіх судових інстанцій та юрисдикцій), відповідно до якого привести у відповідність посадові інструкції працівників судових установ, по всій вертикалі та горизонталі судової системи, створюючи загальну матричну систему відповідальності. Це дозволить уникнути дублювання функцій і ситуацій, коли за певну процесуальну дію відповідає декілька осіб, або жодна з них не відповідає за виконання завдання, що в свою чергу дасть змогу змінити формальний підхід до виконання обов'язків і підвищить ефективність роботи установи. Функціонування повної матриці відповідальності своєчасно визначить недоліки і помилки в роботі судової установи та проаналізує першопричини її збою. Отже, матриця розподілу процесуальної відповідальності установи взаємопов'язана з повною матрицею повноважень кожного працівника, про що зазначено в посадових інструкціях та має узгоджуватися із запропонованим **Регламентом процесуальних дій суду**. Це дасть можливість регулювати та підтримувати в належному стані процесуальну діяльність суду, з врахуванням новітніх технологій (штучного інтелекту, систему зв'язків

з громадськістю з *public relations*, створення PR-служб) [13, с. 224], для належного формування довіри до судової системи.

Варто зазначити, що цьогоріч Радою Європейського Союзу започаткований Інструмент під назвою програма «*Ukraine Facility*» для фінансової підтримки України впродовж 2024–2027 років, який стане дорожньою картою на шляху до наближення України до членства в ЄС та економічного відновлення держави. На виконання зазначеної програми, Україною презентована Матриця Реформ для посилення підзвітності, доброчесності та професіоналізму судової влади. Зазначений загальнодержавний Інструмент має слугувати орієнтиром для кожного суду і суддівського колективу, з метою успішного реформування судової системи і подальшої інтеграції до європейського простору.

Висновки. Узагальнюючи зазначене, доходимо висновку, що відповідальність в судовій системі виступає важливою гарантією для

функціонування судочинства, забезпечення законності та верховенства права, захисту прав громадян. Запропонований підхід процесуального матричного розподілу відповідальності судової системи, дозволить найбільш оптимально визначити функціональні обов'язки і відповідальність працівників судової установи, уникнути неузгодженості у процесуальній діяльності суду. Ефективне управління судочинством має розглядатися з позицій як системного розподілу відповідальності, так і з позицій окремих складових елементів цього процесу. Матричний підхід відповідальності може сприяти підвищенню якості результативності управління судовою установою, покращенню ефективності діяльності конкретного суду та судочинства в цілому. Оновлений системний підхід відповідальності підвищить ефективність функціонування судів у наданні процесуальних послуг правового захисту та покращить рівень довіри до судової інституції.

Література:

1. Андрушко О. В. Теорія та практика юридичної відповідальності за правопорушення в кримінальному процесі : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Хмельницький, 2020. 488 с.
2. Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності. К.: Атіка, 2004. 296 с.
3. Бобровник С. В. Юридична відповідальність. *Теорія держави і права. Академічний курс*. К.: Юрінком Ін-тер. 2006. 525 с.
4. Буреннікова Н. В. Сучасні підходи до забезпечення ефективності процесу управління людськими ресурсами промислових підприємств у контексті проектного менеджменту / *INNOVATION AND SUSTAINABILITY*. 2021. № 1. С. 17.
5. Вища рада правосуддя. Рішення від 06.07.2023 № 698/0/15-23. URL: <<https://hcj.gov.ua/doc/doc/40681>>;
6. Городовенко В. В. Рішення Конституційного Суду України від 11.06.2020 №7-п/2020. *Окрема думка судді КСВ*. URL: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-20#Text>>
7. Дисциплінарна відповідальність суддів: стандарти, підстави і процедури: практичний посібник / *USAID від американського народу|Україна*. Київ. 2021, 206 с. URL: <<https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/6105.65/content>>
8. Європейська хартія про закон «Про статус суддів». Рада Європи, Лісабон, 10 липня 1998 року. Принцип 5. URL: <<https://court.gov.ua/userfiles/05.pdf>>
9. Каленіченко Л. І. Юридична відповідальність як явище об'єктивного права / *Наук. журн.: Право і безпека*. Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків. 2016. № 2 (61) С. 31–37. URL: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/Rib_2016_2_7>
10. Крушельницька Т. А. Матриця управлінських рішень як методична основа розвитку державно-управлінської діяльності податкових інституцій в Україні / *Електронний журнал: Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2012. № 8. С. 9 URL: <<http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=455>>
11. Матвій І. Є, Матвій С. І. Деякі аспекти визначення пріоритетності оптимізації допоміжних бізнес-процесів у виробничо-господарських об'єднаннях. *Науково виробничий журнал «Бізнес-навігатор»*. 2019. Вип. 4 (53). С. 90–96.
12. Матриці та системи лінійних рівнянь: навчальний посібник. [Савастру О.В., Яковлева О.М., Драганюк С.В., Болдарева О.М.]. – Одеський нац. ун-т ім. І. Мечнікова. Одеса. 2019. 124 с. URL: <<http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/27831/1/savastru.pdf>>
13. Мойсеев В.А. Паблік рілейшнз: навч. посібник / К.: Академвидав, 2007. 224 с.
14. Осадча Н.В. Система управління якістю послуг митного органу: документообіг та матриця відповідальності. *Вісник економічної науки України*. 2011. № 1 (19). С. 94–103. URL: <<http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/45796/20-Osadcha.pdf?sequence=1>>
15. Проблеми правової відповідальності: монографія [Ю.П. Битяк, Ю.Г. Барабаш, Л.М. Баранова та ін.]. Харків: Право. 2014. 348 с.
16. Пропозиції Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (вхідний № 247/0/8-23 від 23 січня 2023 року). URL: <https://court.gov.ua/img/files/file_8162.pdf>

17. Про стан забезпечення незалежності суддів в Україні за 2022 рік. *Щорічна доповідь голови Вищої ради правосуддя, затверджена рішенням ВРП від 24 серпня 2023 року № 851/0/15-23*. Київ. 2023. С. 44–45. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_201#Text>
18. Ткаченко Ю.В. Особливості конституційно-правової відповідальності. *Форум права*. 2013. № 3. С. 652–656. URL: <http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2013_3_107.pdf>
19. Шульженко Ф.П. Юридична відповідальність за правопорушення у сфері економіки: навч. посіб. К.: КНЕУ, 2003. 171 с.

НОТАТКИ

Наукове видання

**НАУКОВІ ПРАЦІ
МІЖРЕГІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ
УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ
ЮРИДИЧНІ НАУКИ**

Випуск 1 (69), 2024

Засновано 2001 року
Видання виходить 6 разів на рік

Коректор *В. І. Вишнякова*
Комп'ютерне верстання *М. С. Михальченко*

Підписано до друку 25.04.2024 р. Замовлення № 0524/388
Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 3,49.
Наклад 100 прим.

Надруковано: Видавничий дім “Гельветика”
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.